

บทที่ 3

ศึกษาวิเคราะห์กลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ ฉบับจันทบุรี ในด้านวรรณกรรม

วรรณกรรมจัดเป็นงานศิลปะทางภาษาอย่างหนึ่ง ที่ทำให้ผู้อ่านเกิดความสนุกสนาน ความโกรธ ความเศร้าใจ เกิดความนึกฝัน ตลอดจนเกิดความบันเทิงใจและได้รับความรู้ในด้านต่าง ๆ ที่สอดแทรกอยู่ในเรื่องนั้น ๆ วรรณกรรมมีองค์ประกอบที่สำคัญหลายอย่างรวมกัน เช่น รูปแบบ เนื้อหา ภาษาและแนวความคิด ที่เข้ามาผสมผสานเข้ากันได้อย่างลงตัว การวิเคราะห์วรรณกรรมจึงต้องมุ่งอธิบายลักษณะแต่ละส่วนของวรรณกรรม เพื่อให้เกิดความเข้าใจในวรรณกรรมที่จะศึกษาทั้งเรื่อง ซึ่งอาจแบ่งการวิเคราะห์หรือออกเป็นส่วนต่าง ๆ ที่ประกอบกันเข้าเป็นวรรณกรรมเรื่องนั้น ตั้งแต่โครงเรื่อง เหตุการณ์ในเรื่อง สวรรค์หรือแก่นเรื่อง เวลาและสถานที่ ตัวละครในเรื่อง ตลอดจนกลวิธีหรือเทคนิคต่าง ๆ ที่ใช้ในการแต่ง (กุหลาบ มัลลิกะมาส, 2543, หน้า 99)

กลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ ฉบับจันทบุรี เป็นวรรณกรรมในท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ผู้แต่งใช้การดำเนินเรื่องตามขนบของกลอนนิทานทั่วไปส่วนศิลปะการใช้คำสามารถทำได้ อย่างไพเราะสละสลวย ตั้งแต่การใช้คำตลอดจนสำนวนโวหาร ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์คล้อยตามกับเนื้อหาในวรรณกรรม การศึกษาวิเคราะห์กลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ ฉบับจันทบุรี ในเชิงวรรณกรรม ผู้วิจัยได้ศึกษาองค์ประกอบต่าง ๆ ของเรื่อง ดังนี้

1. เนื้อเรื่องย่อ
2. องค์ประกอบของเรื่อง
 - 2.1 แก่นเรื่อง
 - 2.2 โครงเรื่อง
 - 2.3 ตัวละคร
 - 2.4 ฉาก
 - 2.5 การดำเนินเรื่อง
3. รูปแบบชั้นทลักษณ์
4. ธรรมเนียมนิยมในการประพันธ์
5. ศิลปะการใช้ถ้อยคำ ภาพพจน์และสัญลักษณ์
6. การใช้คำท้องถิ่นและสำนวนไทย

การศึกษาวិเคราะห์กลอนนิทานเรื่องดาราวงษ์ ฉบับจันทบุรี ในเชิงวรรณกรรม ผู้วิจัย จะใช้เนื้อเรื่องในกลอนบทละครเรื่องดาราวงษ์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร เป็นส่วนหนึ่ง ในการวิเคราะห์ด้วย เนื่องจากเนื้อเรื่องในวรรณกรรมทั้งสองสำนวนต่างมีเนื้อเรื่องที่ไม่สมบูรณ์ กล่าวคือ กลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ ฉบับจันทบุรี มีตอนเริ่มต้นเรื่องแต่ไม่จบเนื้อเรื่อง ส่วนกลอน บทละครเรื่องดาราวงษ์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร ขาดตอนต้นเรื่องและไม่มีตอนจบ ของเรื่อง เนื้อเรื่องเริ่มต้นในตอนกลางของเรื่อง อีกทั้งวรรณกรรมทั้งสองสำนวนนี้ต่างมีบางส่วนของ เนื้อเรื่องที่เหมือนกันและมีบางส่วนของเนื้อเรื่องที่เพิ่มเติมเสริมกัน การศึกษาวิเคราะห์ในด้าน เนื้อหาของเรื่องจะศึกษาทั้งสองสำนวนร่วมกันซึ่งจะทำให้เข้าใจวรรณกรรมเรื่องนี้ละเอียด สมบูรณ์ มากยิ่งขึ้น

เนื้อเรื่องย่อ

1. กลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ ฉบับจันทบุรี

ในครั้งหนึ่งมีเมือง ๆ หนึ่งชื่อว่า มิถิลา มีกษัตริย์ปกครองชื่อ ท้าวทศพรหมามเหสีชื่อนางมณี มีพระราชโอรสหนึ่งองค์ชื่อ ดาราวงษ์ เจริญพระชันษาได้ 13 ปี พระองค์ทรงเป็นที่ชื่นชมรักใคร่แก่บิดามารดาและเหล่าเสนาทั้งหลาย และทรงมีความสุขอยู่กับการขี่ช้าง ชี่ม้าเที่ยวเล่นในอุทยานทุกวัน

กล่าวถึงพราหมณ์ชื่อ ดวงจันทร์ เป็นบุตรเศรษฐีได้ศึกษาวิชาความรู้จากอาจารย์ในสถานศึกษาต่าง ๆ จนจบวิทยากรต่าง ๆ และได้กราบลาอาจารย์ออกเดินทางจนมาพบกับพราหมณ์ชื่อ จินดา เป็นบุตรเศรษฐีได้ศึกษาเล่าเรียนวิทยากรต่าง ๆ และออกเดินทางเช่นเดียวกัน ทั้งสองจึงผูกสมัครรักใคร่เป็นเพื่อนสนิทกัน พราหมณ์ทั้งสองมีความสามารถในการผูกพยนต์และแต่งกลอน ทั้งสองคนจึงออกเดินทางจากเมืองสาวัตถีมาจนถึงเมืองมิถิลา เมื่อมาถึงเมืองมิถิลา พราหมณ์ทั้งสองได้เห็นดาราวงษ์ซึ่งขณะนั้นกำลังหัดขี่ช้างอยู่กับพวกเหล่าทหาร พราหมณ์ดวงจันทร์จึงกล่าวกับพราหมณ์จินดาว่า พระโอรสของเมืองนี้ต่อไปภายภาคหน้าจะเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ ซึ่งเราสองคนควรที่จะเข้าไปสวามิภักดิ์ด้วย เมื่อดาราวงษ์ได้เห็นพราหมณ์ทั้งสองคนก็มีความยินดีจึงพาพราหมณ์ทั้งสองเข้าวังไปพบกับพระบิดาและพระมารดา เมื่อพระบิดาและพระมารดาได้พบพราหมณ์ทั้งสองจึงให้พราหมณ์ทั้งสองเป็นที่เลี้ยงของดาราวงษ์

ในครั้งนั้นยังมีเมือง ๆ หนึ่งชื่อว่า พาราณสี มีกษัตริย์ปกครองชื่อ ท้าวพรหมทัต มีพระธิดาชื่อนางประไพสุริยา ร่างกายของนางเมื่อมีลมพัดมาต้องร่างกายจะเกิดกลิ่นหอมยาวนานหนึ่งนางได้หิวลมแล้วเส้นผมได้หลุดร่วงจึงรู้สึกเสียดาย จึงได้สั่งช่างทองหล่อขอบเพื่อใส่เส้นผม

แล้วลอยผอบนั้นไปในแม่น้ำ ผอบนั้นได้ลอยไปถึงเมืองมิดิลาด้วยบุพเพสันนิวาสของทั้งดาราวงษ์ และนางประไพสุริยา ดาราวงษ์เกิดอาการรุ่มร้อนจึงชวนพี่เลี้ยงไปอาบน้ำในแม่น้ำจึงได้พบกับผอบ เมื่อเปิดผอบจึงได้พบกับเส้นผม มีกลิ่นหอมมากจึงเกิดอาการลุ่มหลงแล้วจึงสอบถามพราหมณ์ พี่เลี้ยงทั้งสองว่า ผอบผมเป็นของผู้ใด พราหมณ์ดวงจันทร์ได้กล่าวกับดาราวงษ์ว่า ผอบผมนี้ น่าจะเป็นของพระธิดาของกษัตริย์ที่อยู่เมืองไกลเมื่อถึงเวลาที่จะได้พบกัน เมื่อดาราวงษ์ได้ยิน เช่นนั้นก็เกิดความรู้สึกคลั่งไคล้ ลุ่มหลง ไม่กินข้าวปลาอาหาร ร้อนใจถึงทำวทศพรหมาจึงเรียก พราหมณ์พี่เลี้ยงเข้ามาแล้วสอบถามว่า ดาราวงษ์เป็นเช่นไรบ้าง พราหมณ์ทั้งสองได้กราบทูลว่า ดาราวงษ์ถึงเวลาที่จะมีคู่ครองแล้ว จึงได้กราบทูลกับทำวทศพรหมาและดาราวงษ์ว่าผอบได้ ลอยนำมาจึงคิดว่า เมืองของนางผู้เป็นเจ้าของผอบน่าจะอยู่ใกล้กับแม่น้ำจึงคิดผูกพันตีให้เป็น เรือสำเภาใหญ่แล่นไปในทะเล แล้วปลอมพระองค์เป็นพราหมณ์พ่อค้าแล่นเรือสำเภาลอยทวนน้ำ ขึ้นไป ลมได้พาเรือสำเภามาถึงเมืองพาราณสี มีทำวพรหมทัตเป็นกษัตริย์ผู้ครองเมือง แต่ทำวพรหมทัตเกิดอาการประชวรและกินข้าวปลาอาหารไม่ได้ หมอจากทั่วทุกสารทิศ ก็ไม่สามารถรักษาอาการประชวรให้หายได้

เรือสำเภาที่ดาราวงษ์ได้เดินทางมา ลมได้พัดให้เรือสำเภาลอยมาถึงกรุงพาราณสี จึงได้แต่งพระองค์เป็นพราหมณ์พานำสินค้ำมาขาย เหล่าเสนาของเมืองพาราณสีได้กล่าวว่า กษัตริย์ของเมืองกำลังประชวร แต่จะไปกราบทูลพระธิดาและพระมเหสีให้ว่ามีพ่อค้านำสินค้ำมา ขาย ดาราวงษ์จึงได้สอบถามถึงพระธิดาของเมืองนี้เหล่าเสนาอำมาตย์ได้กล่าวว่า พระธิดาชื่อว่า นางประไพสุริยา เป็นหญิงที่มีความงามมากเมื่อลมพัดมาต้องกายหรือผู้ใดได้จับต้องกายก็จะมี กลิ่นหอม แล้วเหล่าเสนาฯ ก็เข้าไปกราบทูลสองกษัตริย์ว่า มีพราหมณ์สามนายนำสินค้ำแพรรณ ต่าง ๆ มาขาย กษัตริย์ทั้งสองจึงสั่งให้เหล่าเสนาเป็นธุระจัดการบอกกล่าวประชาชนให้รับทราบ ทุกคน เมื่อดาราวงษ์รู้ว่าพระบิดาของนางประไพสุริยาประชวรอยู่จึงออกอุบายที่จะเข้าไปช่วยรักษา เพื่อที่จะได้พบกับนางประไพสุริยา ฝ่ายพราหมณ์พี่เลี้ยงทั้งสองจึงจัดแจงทำยาเพื่อเข้าไปรักษา อาการป่วยของทำวพรหมทัต เมื่อทั้งสามได้เข้าไปในวังเพื่อรักษาอาการป่วย ดาราวงษ์ได้พบเห็น นางประไพสุริยาทั้งสององค์ก็เกิดอาการต้องใจกัน เมื่อพราหมณ์ได้ถวายการรักษาพระอาการของ ทำวพรหมทัต ทำวพรหมทัตได้กล่าวว่า ถ้าหายจากอาการป่วยเมื่อใด ก็จะยกเมืองให้ปกครอง ครั้งหนึ่งแล้วจึงถามว่า ต้องการเครื่องยาอะไรบ้าง ดาราวงษ์เมื่อได้ยินดังนั้นจึงกล่าวว่า เครื่องยา ต่าง ๆ พอที่จะหาได้แต่ยังต้องการสไบของนางประไพสุริยาชิ้นที่นางห่มอยู่เพื่อนำไปเป็นเครื่องยา ด้วย เมื่อพระมเหสีได้ยินดังนั้นก็ไม่ได้นึกแคลงใจอะไร จึงให้นางประไพสุริยาถอดสไบให้กับ ดาราวงษ์ ครั้นเมื่อกลับมาถึงเรือสำเภา ดาราวงษ์ก็เกิดอาการเคลิบเคลิ้มอยู่กับสไบของ

นางประไพสุริยา ฝ่ายนางประไพสุริยาเมื่อกลับเข้าห้องของตนก็เกิดอาการวันไหวแล้วนึกถึง
 ดารารวงษ์พร้อมกับรำพึงรำพันว่า ไม่น่าจะใช้พรหมณ์ กิริยาต่าง ๆ น่าจะเป็นเชื้อสายกษัตริย์
 ฝ่ายนางพี่เลี้ยงของนางประไพสุริยาเห็นอาการของนางประไพสุริยาก็เข้าปลอบใจ ฝ่ายดารารวงษ์
 จึงได้คิดที่จะส่งจดหมายไปให้โดยนำแหวนและจดหมายใส่ลงไปใฝ่ขอบผม แล้วให้นางพี่เลี้ยงของ
 นางนำไปให้นางประไพสุริยา นางประไพสุริยานำจดหมายออกอ่าน เนื้อความในสารกล่าวถึง
 เมื่อครั้งที่ได้ทรงพบผอบผม และติดตามมาจนถึงเมืองเพื่อปรารภนาที่จะได้นางมาเป็นคู่ครอง
 ส่วนพี่เลี้ยงของดารารวงษ์ได้ส่งจดหมายไปให้นางพี่เลี้ยงของนางประไพสุริยาดูด้วยเช่นกัน ครั้นเมื่อ
 ถึงเวลาที่ต่อนายมารักษาอาการประชวรของท้าวพรหมหัตถ์ พระพี่เลี้ยงของนางประไพสุริยาจึงได้
 แอบฝากสารตอบกลับมาด้วย ครั้นพลบค่ำในคืนนั้น ดารารวงษ์ก็ลอบเข้าปราสาทของนางประไพ
 สุริยาโดยพรหมณ์ทั้งสองได้ร้ายมนต์สะกดให้นางกำนัลหลับ แล้วสะเดาะกลอนเข้าไปในห้องของ
 นางประไพสุริยา ในคืนนั้นนางจึงตกเป็นมเหสีของดารารวงษ์ ส่วนพระพี่เลี้ยงทั้งสองพระองค์ก็ได้
 ครอบงำกันโดยพรหมณ์จินดาได้กับนางพนมสวรรค์ ส่วนพรหมณ์ดวงจันทร์ได้กับนางนพรัตน์
 ครั้นเมื่อนางประไพสุริยาและดารารวงษ์ลอบลักได้เสียกันมาหลายเดือน พระพี่เลี้ยง
 ต่างกลัวว่าถ้าเนิ่นนานกว่านี้อาจจะเกิดสงครามกันจึงคิดที่จะพานางประไพสุริยากลับไปยัง
 เมืองมิดิลา นางประไพสุริยารู้สึกเสียใจและกล่าวตัดพ้อต่อว่าดารารวงษ์และนางประไพสุริยาได้
 ปฏิเสธที่จะกลับไปพร้อมกับดารารวงษ์ ทั้งสามจึงคิดอุบายที่จะพานางไปเที่ยวชมเรือสำเภาของตน
 แล้วดารารวงษ์ก็พานางประไพสุริยากลับนครของตน เมื่อนางประไพสุริยาทราบว่าคุณดารารวงษ์
 หลอก นางก็เสียใจกล่าวตัดพ้อดารารวงษ์แต่ก็ไม่อาจที่จะทำอะไรได้ กล่าวถึงทหารที่รักษาเขตแดน
 เมืองเมื่อเห็นสำเภาแปลก ๆ ลอยผ่านมา จึงยิงปืนแล้วล้อมสำเภาของดารารวงษ์ไว้จึงเกิดการสู้รบ
 กันขึ้น สุดท้ายสำเภาเรือของดารารวงษ์ก็ลอยข้ามผ่านไป

ทางฝ่ายเมืองพาราณสี เมื่อนางกำนัลในปราสาทของนางประไพสุริยาฟื้นขึ้นมาก็ไม่พบ
 นางประไพสุริยาและพี่เลี้ยงของนางก็หายไป จึงเข้ากราบทูลท้าวพรหมหัตถ์และพระมเหสี จึงคาดกัน
 ว่าน่าจะหนีไปกับพวกพรหมณ์ ท้าวพรหมหัตถ์โกรธมากจึงสั่งให้จัดทัพ ฝ่ายเหล่าทหารต่างเข้ามา
 กราบทูลว่า ได้ลาดตระเวนด่านและพบเรือสำเภาใหญ่ของพวกพรหมณ์พ้อค่าและมีนางประไพสุริยา
 ไปด้วย จึงได้เข้าไล่ล่าประชิด แต่ก็ไม่สามารถติดตามได้ทัน ท้าวพรหมหัตถ์เมื่อได้ยินเช่นนั้นก็โกรธ
 มากจนถึงกับสิ้นพระชนม์ ฝ่ายพระมเหสีเสียใจมาก จึงเรียกโหรมาทำนายเหตุการณ์บ้านเมือง
 ในภายหน้า โหรกราบทูลว่า พระธิดาตอนนี้ต้องจากบ้านเมืองไปไกลแต่อีกไม่นานก็จะกลับคืนมา
 พระมเหสีเมื่อได้ยินดังนั้นจึงคลายกังวลและมีกำลังที่จะดูแลรักษาเมือง นางจึงเรียกเหล่าเสนา
 ทหารทั้งหลายให้ช่วยดำเนินการพระศพแล้วให้ช่วยกันดูแลรักษาบ้านเมืองต่อไป

ต้นฉบับจบลงเท่านี้

2. กลอนบทละครเรื่อง ดาราวงศ์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร

นางประไพสุริยาได้สนทนากับพี่เลี้ยงทั้งสองถึงพรหมณ์ที่มารักษาอาการประชวรของพระบิดาคือ ท้าวพรหมทัต และต่างฝ่ายก็เข้าใจว่าทั้งสองเกิดความตึงใจกัน นางประไพสุริยาจึงให้นางพี่เลี้ยงทั้งสองนำข้าวปลาอาหารไปให้พวกพรหมณ์ดาราวงศ์ที่เรือสำเภา เพื่อที่จะสืบเรื่องราวเกี่ยวกับพวกเขาให้รู้ชัดเจน โดยนางประไพสุริยายังไม่รู้ว่าดาราวงศ์คือกษัตริย์ปลอมตัวมาเมื่อนางพี่เลี้ยงทั้งสองไปยังสำเภาของพวกพรหมณ์ได้สนทนาสอบถามเรื่องราวต่าง ๆ พร้อมกับดาราวงศ์ได้แสดงความรู้สึกของตนโดยฝากแหวนพร้อมทั้งสารรักไปให้นางประไพสุริยา

เมื่อสองนางพี่เลี้ยงกลับวังไปก็ได้กราบทูลนางประไพสุริยาเกี่ยวกับเรื่องราวที่สอบถามพวกพรหมณ์ให้นางประไพสุริยาฟังแล้วบอกกับนางประไพสุริยาว่า ดาราวงศ์คงเป็นกษัตริย์เพราะดูจากคำของแหวนตลอดจนกิริยาลักษณะ เมื่อนางประไพสุริยาเปิดสารออกอ่านพร้อมทั้งเห็นแหวนก็แน่ใจว่าดาราวงศ์ต้องเป็นกษัตริย์ปลอมตัวมา เพื่อที่จะมาหาคู่อภิเษกจึงให้พี่เลี้ยงช่วยกันเขียนตอบจดหมาย

ฝ่ายดาราวงศ์ เมื่อเขียนสารและฝากแหวนไปให้นางประไพสุริยาแล้ว ก็มีความคิดถึงอยากเห็นหน้านางเป็นอย่างมาก จึงให้พี่เลี้ยงช่วยกันทำหนังสือแนบหีบ และแต่งองค์อย่างกษัตริย์ขึ้นหีบส่งไปประดิษฐ์หีบไปยังปราสาทของนางประไพสุริยา เมื่อไปถึงสองพี่เลี้ยงต่างก็แยกคู่ไปคุยกับพี่เลี้ยงของนางประไพสุริยา ส่วนดาราวงศ์สะเดาะกลอนเข้าไปยังห้องนอนของนางประไพสุริยาพบนางประไพสุริยานอนหลับอยู่ ก็ตรงเข้าไปโอบกอดประณามความงามของนางนางก็สะดุ้งตื่นเห็นถึงการควรไม่ควรให้ทำตามขนบธรรมเนียมประเพณี ดาราวงศ์รับปากจะทำตามแต่ดาราวงศ์ก็ยังเฝ้าโอบนางด้วยความรักจนนางประไพสุริยาได้เป็นมเหสีของดาราวงศ์

เมื่อดาราวงศ์ได้นางประไพสุริยาเป็นมเหสีในคืนนั้น จึงคิดพานางหนีไปอยู่ด้วยกันจึงชวนนางไปชมทะเลในตอนกลางคืนและบอกว่ามีปลาตัวใหญ่เท่ากับเรือสำเภา นางประไพสุริยาจึงไปพร้อมกับพี่เลี้ยง

พระเลื้อเมืองซึ่งมีหน้าที่ปกป้องดูแลรักษาเมือง เมื่อเห็นดาราวงศ์พานางประไพสุริยาหนีไปก็แสดงอิทธิฤทธิ์โดยเรียกพวกอสูรให้ตามดาราวงศ์ไปยังทะเลที่ดาราวงศ์พานางประไพสุริยาชมปลาอยู่นั้น ก็สำแดงอิทธิฤทธิ์ทำให้เกิดพายุพัดกระหน่ำ ฝนตก คลื่นแรง จนเรือของดาราวงศ์แตกในทะเลพลัดหายไปคนละทิศ ฝ่ายดาราวงศ์ใช้ผ้าผูกแขนของนางประไพสุริยากับของตนไว้ด้วยกัน แต่ไม่อาจทนกำลังของลมและคลื่นได้จึงพลัดพรากจากกันในทะเล

ฝ่ายนางเงือกที่อาศัยอยู่ในถ้ำได้ยินเสียงคลื่นเสียงลมพัดสังเกตุจึงออกจากถ้ำมาดูเหตุการณ์ก็พบนางประไพสุริยาลอยอยู่ จึงพามายังถ้ำของนางแล้วช่วยแก้ไขให้ฟื้นคืนสติ

เมื่อนางประไพสุริยารู้สึกตัวขึ้นมา ก็ถามหาดาราวงศ์ นางเงือกก็ตอบว่าไม่พบเพราะมันมีตมมาก ไม่แน่ใจว่า ดาราวงศ์จะยังมีชีวิตหรือตายไปแล้ว นางประไพสุริยาจึงคร่ำครวญเป็นอย่างมาก นางเงือกปลอบใจให้รักษาตัวให้หายจึงออกตามหาดาราวงศ์

กล่าวถึงนางเมขลาที่สถิตย์อยู่ในวิมานแก้ว มีหน้าที่ดูแลมหาสมุทร ถึงวันที่นางออกตรวจดูแลมหาสมุทร ได้พบดาราวงศ์ลอยอยู่ในทะเล ก็รู้ถึงเหตุการณ์ว่าดาราวงศ์ได้พลัดจากนางประไพสุริยาซึ่งเป็นมเหสี นางเมขลาจึงเข้าช่วยดาราวงศ์โดยนำดาราวงศ์ไปไว้ที่ปากถ้ำนกยูง และเขียนหนังสือบอกเรื่องราวว่า ให้ดาราวงศ์ไปเอาแก้ววิเศษที่อยู่ในถ้ำ แก้ววิเศษดวงนี้อยู่ในหัวใจของนกยูง ให้ผ่าอกนกยูงแล้วจะได้แก้ววิเศษซึ่งสามารถเหาะเหินเดินฟ้าได้และจะได้พบกับนางประไพสุริยา เมื่อดาราวงศ์ฟื้นขึ้นมา ก็พบตัวเองนอนอยู่บนแผ่นดินในป่าใกล้ถ้ำใหญ่ และเห็นข้อความที่นางเมขลาเขียนไว้บนแผ่นดิน ดาราวงศ์จึงปฏิบัติตามคำบอกของนางเมขลา เมื่อดาราวงศ์ได้แก้ววิเศษแล้วก็ออกเดินทางตามหานางประไพสุริยาตามชายฝั่งแต่ก็ยังไม่พบ ดาราวงศ์จึงอมแก้ววิเศษเหาะตรงไปยังทิศเหนือ ได้เห็นเมืองหนึ่งซึ่งใหญ่โตกว้างขวางมั่งคั่งมาก ดาราวงศ์จึงตรงไปยังสวนท้ายวัง ได้พบกับสองตายายที่ทำงานอยู่จึงได้บอกเล่าเรื่องราวที่ดาราวงศ์ออกตามหาเมเหสี และขออาศัยอยู่กับสองตายายที่สวนท้ายวัง

กล่าวถึงเมืองพรหมทัต ครั้นรุ่งเช้านางกำนัลเข้าไปในห้องของนางประไพสุริยาไม่พบนางประไพสุริยาตลอดจนนางพี่เลี้ยง จึงรู้ทันทีว่า พวกพราหมณ์ต้องพาพวกนางไปจึงรีบเข้าไปกราบทูลให้ท้าวพรหมทัตทราบเรื่องราว เมื่อท้าวพรหมทัตทราบเรื่องก็โกรธพวกพราหมณ์มาก คิดจะยกกองทัพออกติดตามแต่ติดอยู่ที่ตัวเองยังไม่สบายอยู่

กล่าวถึงฝ่ายแม่ของนางประไพสุริยาเมื่อทราบว่านางประไพสุริยาหายไปก็เศร้าโศกเสียใจ ให้เรียกโหรมาทำนายเหตุการณ์ว่าดีร้ายอย่างไร เรียกหมอดูมาดูเพื่อที่จะได้รู้ว่านางประไพสุริยาอยู่ที่ใด

ต้นฉบับจบลงเท่านี้

องค์ประกอบของเรื่อง

1. แก่นเรื่อง

จากการศึกษาวิเคราะห์แก่นเรื่องในเรื่องดาราวงศ์ ฉบับจินตบุรี พบว่ามีแก่นเรื่องใหญ่สำคัญเพียงแก่นเรื่องเดียวคือ ความรัก โดยเฉพาะความรักระหว่างบุรุษกับสตรี จะเห็นได้ว่าดาราวงศ์มีความรักต่อนางประไพสุริยาอย่างสุดซึ้ง เริ่มจากดาราวงศ์ได้พบผอบผมของนางประไพสุริยาจนเกิดอาการคลุ้มคลั่งต้องการพบผู้เป็นเจ้าของเส้นผม จึงต้องออกเดินทางตามหาเมื่อได้พบนางประไพสุริยา ความรักที่ดาราวงศ์มีต่อนางประไพสุริยาก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้น ดังปรากฏในตอนที่

ดารารวงษ์ได้เจอนางประไพสุริยาแล้ว เมื่อกลับมาที่เรือสำเภาต่างฝ่ายก็เกิดอาการคร่ำครวญ
ละเมอหาซึ่งกันและกัน ดังความตอนหนึ่งของฝ่ายดารารวงษ์คร่ำครวญถึงนางประไพสุริยาว่า

ดึกสงัดลมพัดมารวยรื่น	ถอนสะอื้นใจหายไม่วายไย
จะใกล้รุ่งฟุ้งฝอยน้ำค้างโปรย	ภูษาโรยติดต้องละของนาง
เคลิ้มหมายคล้ายเหมือนสมรมิตร	ชมเขนยเขยสนิทไม่อาจขนาง
ชะอ้อนปลอบกอดแก้วสุดาพลาง	แต่เริ่มร้างนครามาแรมเดือน
แม่เนื้อหอมจอมเหมประยูรหงส์	จะหาทรงสุดหล้าไม่หาเหมือน
สองพี่น้องเคียงอาสน์กระแอมเดือน	รู้สึกองค์อ้ายเป็นพระพักตรา
ระกำกรีดนี้กริ้วเขนยข้าง	ช่างทำเทียมแทนนางเสนอหนา
นึ่งบรรทมตรมใจไม่ไผ่ยยา	จนโกญจาแจ้วชันสนันดัง

(หน้า 22, บรรทัด 2-7)

ทางฝ่ายนางประไพสุริยาก็คร่ำครวญหาดารารวงษ์เช่นกัน ดังความว่า

ฝ่ายพระนุชบุตรีกรุงกษัตริย์	จิตกระหวัดโดยตื่นถวิลหวัง
แต่พราหมณ์น้อยกลอยใจไปไกลวัง	นางกลับยังปรารค์ซัยเข้าไผ่ยยา
นางทอดองค์ลงนั่งอิงเขนย	แล้วทราชมเขยแต่ตื่นถวิลหา
โอ้! เจ้าพราหมณ์ทราชมสวาทประหลาดตา	กิริยาโหมมยงไซ้พงศ์พราหมณ์
ชะรอยหน่อชัศติยาราวฤทธิ์	พระแกลิ่งว่าพาณิชเพราะคิดขาม
อันสองพี่เลี้ยงนั้นเที่ยงเป็นพงศ์พราหมณ์	นางโหมงงามกรองกรีก 'รำลึกไป

(หน้า 22, บรรทัด 7-11)

เนื่องด้วยความรักที่ดารารวงษ์มีต่อนางประไพสุริยา เมื่อต้องเดินทางกลับเมืองมณฑล
ตามคำแนะนำของพี่เลี้ยงพราหมณ์ทั้งสองคน ดารารวงษ์จึงต้องหลอกนางประไพสุริยาให้ขึ้นเรือมา
ชมท้องทะเลแล้วพานางกลับเมืองมณฑลโดยที่นางไม่ได้เต็มใจไป แต่ด้วยความรักที่ทั้งสองคนมีต่อ
กันจึงทำให้ดารารวงษ์ต้องทำเช่นนี้ ดังความว่า

จนยามสองหมองสิ้นสนันเสียง	ก้องสำเนียงดุริยางคคะดีดี
หน่อกษัตริย์ตริกตราในราตรี	โอ้ ครั้งนี้จำจะลวงเจ้าดวงตา
เพราะความรักหักจิตคิดเหมือนคด	แสนสลดแล้วก็หักเส่นหา
ตรัสประโลมโหมสมรด้วยมารยา	ที่จะพาเจ้าไปชมสำเภายนต์
งามประเสริฐล้ำเลิศประหลาดอย่าง	ใครจะสร้างถึงกษัตริย์ก็ขัดสน
พี่เล่นล่องมาในห้องโพนมบน	บรรดาคนเมืองเจ้าไม่เข้าใจ

พระเทพนิยติเป็นที่ยิ่ง

คิดว่าจริงมันคงไม่สงสัย

น้อมประนมก้มกราบพระภูวไนย

ช่วยพาไปชมเล่นประหลาดครัน

(หน้า 44, บรรทัด 4-10)

จะเห็นได้ว่าแก่นเรื่องของวรรณกรรมเรื่องนี้คือ ความรัก เป็นความรักที่ดาราวงษ์มีต่อ นางประไพสุริยา กล่าวคือเมื่อแรกเริ่มดาราวงษ์ได้พบผอบผมจนเกิดความรู้สึกคลั่งนั้นก็เป็นเพราะ ดาราวงษ์ตกอยู่ในห้วงอารมณ์รักถึงแม้จะยังไม่รู้จักว่าเป็นใครแต่ก็มีจิตคิดถึงจนต้องเดินทางตามหา เมื่อมาพบกับนางประไพสุริยาซึ่งเป็นเจ้าของผอบผมแล้วก็ลักลอบพบกันจนนางประไพสุริยา ตกเป็นมเหสีของดาราวงษ์ จนเวลาล่วงเลยมาเมื่อดาราวงษ์จำเป็นต้องกลับเมืองมิดิลา ด้วยความรักที่ทั้งสองคนมีต่อกัน ทำให้ดาราวงษ์คิดที่จะพานางประไพสุริยากลับเมืองมิดิลาด้วย แม้จะรู้ว่า เมื่อนางประไพสุริยาไปแล้วจะมีความผิดแต่ด้วยอนุภาพของความรักที่ทั้งคู่มีต่อกันก็ไม่มีอะไรที่จะมาตัดทอนหรือขวางกันได้

2. โครงเรื่อง

จากการศึกษากลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ ฉบับจันทร์ มีลักษณะโครงเรื่องที่กล่าวถึง ปัญหาหรือข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่แล้วมักเป็นความขัดแย้งระหว่าง ตัวละครเอกกับตัวละครอื่นในด้านพฤติกรรมและความขัดแย้งที่เกิดขึ้นกับตัวละครเอกของเรื่องกับตนเอง และในขณะเดียวกันเหตุการณ์ก็บีบบังคับให้ตัวละครเอกไปพบกับปมปัญหาความขัดแย้งอื่น ๆ ต่อเนื่องกันไปเป็นลำดับ ดังนี้

2.1 เปิดเรื่องด้วยการบรรยายสภาพความยิ่งใหญ่ของเมืองมิดิลา กล่าวถึงกษัตริย์ผู้ปกครองเมืองชื่อ ท้าวทศพรหมา มีมเหสีชื่อ นางมณี พระราชโอรสชื่อ ดาราวงษ์ เป็นที่รักยิ่งของชาวเมืองมิดิลา

2.2 มีพราหมณ์ 2 คนชื่อ จินดาและดวงจันทร์ เข้ามาพึ่งบารมีของดาราวงษ์ ท้าวทศพรหมา จึงให้เป็นพี่เลี้ยงของดาราวงษ์

2.3 กล่าวถึงเมืองพาราณสี มีกษัตริย์ปกครองชื่อว่า พรหมทัต มีธิดารูปโฉมงดงามชื่อว่า ประไพสุริยา

2.4 วันหนึ่งนางได้สาวเกล้าแล้วเสั้นพระเศศาร่วงหล่น เกิดความรู้สึกเสียตาย จึงเรียกช่างทองมาหล่อผอบ เพื่อใส่เส้นผมแล้วนำผอบลอยไปในแม่น้ำ

2.5 ผอบผมได้ลอยเข้ามาในเขตเมืองมิดิลา ทำให้ดาราวงษ์ร้อนรุ่มภายในร่างกาย จึงชวนพี่เลี้ยงมาอาบน้ำที่แม่น้ำแล้วพบผอบผม

2.6 เมื่อดาราวงษ์เก็บผอบผมไว้ก็เกิดอาการลุ่มหลง เพื่อถึงแต่นางผู้เป็นเจ้าของเส้นผมพระพี่เลี้ยงทั้งสองจึงคิดที่จะออกเดินทางตามหาเจ้าของผอบ โดยปลอมพระองค์เป็นพรหมณ์พาณิช นำสินค้ามาขาย โดยล่องเรือทวนกระแสน้ำขึ้นไป

2.7 เรือลอยตามลมมาถึงเมืองพาราณสี กษัตริย์ที่ปกครองเมืองนี้ประชวรไม่สามารถรักษาให้หายได้

2.8 พรหมณ์พี่เลี้ยงทั้งสองของदारारวงษ์ได้สอบถามถึงอาการป่วยของท้าวพรหมทัต จึงคิดที่จะทำยาขึ้นไปถวาย โดยหวังว่าจะได้พบกับพระธิดาประไพสุริยา

2.9 เมื่อนายาเข้าไปถวาย ดารารวงษ์และประไพสุริยาต่างก็ต้องพระทัยกัน โดยदारารวงษ์ออกอุบายเพื่อที่จะได้สไบของนางประไพสุริยาไปเซยชม

2.10 ฝ่ายพรหมณ์พี่เลี้ยงของदारารวงษ์ต่างก็ต้องใจกับพี่เลี้ยงของนางประไพสุริยา จึงชวนนางมาที่เรือสำเภาก่อน แล้วจึงฝากจดหมายรักพร้อมกับแหวนไปให้นางประไพสุริยา

2.11 เมื่อถึงเวลาที่ต้องนายาเข้าไปถวาย พระพี่เลี้ยงของนางประไพสุริยาจึงได้ลอบส่งจดหมายตอบกลับไปยังदारารวงษ์

2.12 ฝ่ายदारารวงษ์เมื่อได้รับจดหมายก็ทนความคิดถึงไม่ไหว จึงลอบเข้าหานางประไพสุริยาตอนกลางคืน โดยสะกดให้นางกำนัลต่าง ๆ หลับไหล นางประไพสุริยาจึงตกเป็นมเหสีของदारารวงษ์

2.13 ทั้งสองลอบรักมาพบกันเป็นเวลาหลายเดือน ฝ่ายพี่เลี้ยงกลัวความผิด จึงคิดที่จะให้दारารวงษ์กลับคืนสู่นครมิติลา แต่นางประไพสุริยาไม่ยอมไป

2.14 ดารารวงษ์จึงออกอุบายพานางประไพสุริยามาชมเรือสำเภาก่อน แล้วพานางกลับเมืองมิติลา

2.15 เมื่อมาถึงเขตแดนเมือง ได้มีการสู้รบกับเหล่าทหารแต่ก็สามารถออกจากเมืองพาราณสีได้

2.16 ฝ่ายนางกำนัลเมื่อฟื้นขึ้นมาแล้วพบว่า พระธิดาและพี่เลี้ยงได้หายตัวไป จึงเข้ากราบทูลท้าวพรหมทัต จึงสงสัยว่าจะต้องไปกับพวกพรหมณ์แน่นอน เพราะหายไปพร้อมกัน

2.17 ท้าวพรหมทัตโกรธนางประไพสุริยามากที่นำความเสื่อมเสียมาให้ จนถึงกับสิ้นพระชนม์

2.18 พระมเหสีของท้าวพรหมทัตได้เรียกโหรมาทำนายชะตาบ้านเมือง และกล่าวว่าไม่ช้านางประไพสุริยาจะกลับมาครองเมืองเหมือนเดิม นางจึงสั่งให้เหล่าเสนาทหารจัดการกับพระศพและดูแลรักษาบ้านเมืองต่อไป

ส่วนกลอนบทละครเรื่อง ดาราวงศ์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร มีลักษณะ
โครงเรื่องที่คล้ายกันกับกลอนนิทานเรื่อง ดาราวงศ์ ฉบับจันทร์ ปมปัญหาที่เกิดขึ้นมีลักษณะ
คล้ายคลึงกันจะมีส่วนที่แตกต่างในรายละเอียดของเนื้อเรื่อง ดังนี้

1. นางประไพสุริยาสนทนากับพี่เลี้ยงถึงพรหมณที่จะมารักษาอาการประชวรของ
พระบิดา
2. นางประไพสุริยาให้นางพี่เลี้ยงนำข้าวปลาอาหารไปให้พวกพรหมณที่เรือสำเภา
เพื่อสืบเรื่องราว โดยที่นางประไพสุริยายังไม่รู้ว่าดาราวงศ์เป็นกษัตริย์ปลอมตัวมา
3. นางพี่เลี้ยงสนทนากับพรหมณพี่เลี้ยงโดยสอบถามเรื่องราว ดาราวงศ์ได้แสดง
ความรู้สึกของตนโดยฝากแหวนพร้อมทั้งจดหมายรักไปให้นางประไพสุริยา
4. นางประไพสุริยาคิดว่า ดาราวงศ์ต้องเป็นกษัตริย์ปลอมตัวมาเพื่อมาหาคู่ครอง
จึงให้นางพี่เลี้ยงเขียนจดหมายตอบ
5. ดาราวงศ์ให้พี่เลี้ยงทำหนังสือยนต์เหาะได้แล้วเหาะไปยังปราสาทของนางประไพสุริยา
แล้วเสดาะกลอนเข้าไปยังห้องนอนของนางประไพสุริยา จึงเข้าได้มได้พรรณนาความงามของนาง
ส่วนพี่เลี้ยงของดาราวงศ์ก็เข้าไปหาพี่เลี้ยงของนางประไพสุริยา
6. เมื่อดาราวงศ์ได้นางประไพสุริยาเป็นมเหสี จึงคิดพานางไปอยู่ด้วยกันจึงชวนไปชม
ทะเลในตอนกลางคืน
7. พระเลื้อเมืองเห็นดาราวงศ์พานางประไพสุริยาหนีไป จึงแสดงอิทธิฤทธิ์ด้วยการเรียก
อสูรให้ตามดาราวงศ์ไป
8. ฝ่ายอสูรแสดงอิทธิฤทธิ์ทำให้เกิดพายุพัดกระหน่ำ ฝนตก คลื่นแรง จนเรือแตกพลัด
หายกันไปคนละทิศ
9. ฝ่ายนางเงือกอยู่ในถ้ำเห็นคลื่นลมมิตปกติ จึงออกมาดูพบนางประไพสุริยาลอยอยู่
จึงพาเข้าถ้ำและช่วยให้นางฟื้นคืนสติ
10. ฝ่ายนางเมขลาทำหน้าที่ดูแลมหาสมุทรออกตรวจดูแลพบดาราวงศ์ลอยอยู่ในทะเล
จึงเข้าช่วยดาราวงศ์แล้วพาไปไว้บริเวณปากถ้ำนกยูง เขียนหนังสือบอกเรื่องราวให้ดาราวงศ์ไปเอา
แก้ววิเศษ
11. นางมณีบอกให้ดาราวงศ์ไปเอาแก้ววิเศษที่อยู่ในถ้ำ แก้วดวงนี้อยู่ในหัวใจของนกยูง
ให้ผ่าอกนกยูงแล้วจะได้แก้ววิเศษซึ่งสามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ และจะได้พบกับนางประไพสุริยา
12. ดาราวงศ์อมแก้ววิเศษและเหาะไปยังทิศหรีดี พบเมืองหนึ่งใหญ่โตกว้างขวางมาก
และได้พบกับตายายจึงขออาศัยอยู่กับตายายด้วย

13. ฝ่ายท้าวพรหมทัตให้นางกำนัลเข้าไปในห้องของนางประไพสุริยาไม่พบนางและนางพี่เลี้ยง จึงรู้ทันทีว่าพราหมณ์พานางไป ท้าวพรหมทัตทราบเรื่องโกรธพวกรพราหมณ์มาก คิดจะยกทัพแต่ติดที่ตัวเองยังเจ็บอยู่

14. ฝ่ายแม่ของนางประไพสุริยาเมื่อทราบเรื่องก็โศกเศร้าเสียใจ ให้โทรมาทำนายว่านางประไพสุริยาอยู่ที่ไหนและจะเกิดเหตุการณ์อย่างไรต่อไป

กลอนนิทานเรื่องดารารวงษ์ ฉบับจันทบุรีและกลอนบทละครเรื่อง ดารารวงษ์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร มีลักษณะโครงเรื่องที่คล้ายคลึงกัน ผู้แต่งได้เชื่อมโยงเหตุการณ์และพฤติกรรมของตัวละครตั้งแต่ต้นจนจบให้มีความสอดคล้องกันเป็นลำดับก่อนหลัง โครงเรื่องไม่ซับซ้อนซึ่งเป็นไปตามโครงเรื่องของนิทานประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ ตามที่นิยมกันในวรรณคดีไทย ดังที่เสฐียรโกเศศ (2507, หน้า 132) ได้กล่าวว่

... วรรณคดีไทยก็เหมือนกับแต่งเรื่องละคร ต้องแต่งเป็นแบบเดียวกันคือ พระเอกเป็นลูกกษัตริย์ ไปเรียนศิลปศาสตร์กับฤาษีแล้วได้นางเอกเป็นเมีย แต่ถูกยักษ์ลักเอาเมียไปหรือไม่ก็ไปลักลูกสาวยักษ์และฆ่ายักษ์ซึ่งเป็นพ่อของเมียตาย ดังนี้เป็นต้น ไม่มีใครแต่งเรื่องให้ออกจากแนวนี้หรือแบบนี้ไปได้ จะมีที่แตกต่างไปก็เป็นส่วนย่อยเท่านั้น...

สำหรับโครงเรื่อง ดารารวงษ์ ทั้งสองสำนวนจะเห็นได้ว่าเป็นไปตามแนวที่เสฐียรโกเศศกล่าวไว้คือ พระเอกเป็นลูกกษัตริย์มีวิชาเก่งกาจ ออกเดินทางตามหานางเอกและได้นางเอกเป็นเมีย สุดท้ายต้องลักพาตัวนางเอกกลับมาที่บ้านเมืองของตน โครงเรื่องดารารวงษ์จึงไม่มีความซับซ้อน มีความเป็นเอกภาพ

กลอนนิทานเรื่องดารารวงษ์ ฉบับจันทบุรี มีความสมบูรณ์มากกว่ากลอนบทละครเรื่อง ดารารวงษ์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร เนื่องจากกลอนนิทานเรื่องดารารวงษ์ ฉบับจันทบุรี มีการเปิดเรื่อง โดยกล่าวถึงความเป็นมาของตัวละครทั้งฝ่ายพระเอกและนางเอก เนื้อเรื่องดำเนินไปตั้งแต่ต้นเรื่องแต่ไม่จบเรื่อง ส่วนกลอนบทละครเรื่อง ดารารวงษ์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร เริ่มต้นเรื่องเป็นตอนที่นางประไพสุริยาสนทนากับพี่เลี้ยงถึงพราหมณ์ที่จะมารักษาอาการประชวรของพระบิดา ซึ่งตอนที่เริ่มต้นของเรื่องดารารวงษ์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานครนี้ ได้ปรากฏในเรื่อง ดารารวงษ์ ฉบับจันทบุรีด้วย แต่ก็มีข้อแตกต่างในด้านโครงเรื่องของทั้งสองสำนวน กล่าวคือ เมื่อเนื้อเรื่องดำเนินมาถึงตอนที่ดารารวงษ์ หลอกให้นางประไพสุริยาขึ้นไปชมเรือหงส์ยนต์ แล้วจะพาไปเมืองมิลิลา ซึ่งเป็นเมืองของพระเอก ในฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร กวีได้แต่งให้ดารารวงษ์และนางประไพสุริยาต้องพลัดพรากจากกัน ซึ่งในตอนนี้ไม่ปรากฏในกลอนนิทานเรื่อง ดารารวงษ์ ฉบับจันทบุรี

จากการศึกษาโครงเรื่องของทั้งสองสำนวนพบว่า โครงเรื่องของวรรณกรรมเรื่องนี้วางโครงเรื่องเป็นลำดับขั้นตอนไม่สลับซับซ้อน ความขัดแย้งแรกที่ถูกตั้งให้น่าสนใจคือ ความขัดแย้งของมนุษย์กับตัวเอง ซึ่งเป็นความขัดแย้งของตัวละครเอกของเรื่องคือ ดาราวงษ์กับความรู้สึกนึกคิดภายในของพระองค์เองคือ เมื่อดาราวงษ์ได้พบกับผอบผมที่ลอยตามน้ำมา ดาราวงษ์ก็เกิดอาการลุ่มหลง หลงใหลในผอบผมไม่ยอมกิน ยอมนอน ฝ้าแต่เพื่อถึงเจ้าของผอบผมอย่างเดียว แม้ใครจะมาพูดเช่นไรก็ไม่ยอมฟังหรือใครพูดแล้วทำให้ไม่พอใจก็จะเกิดอาการคลุ้มคลั่ง ตัดพ้อตนเองว่าไม่มีใครเข้าใจร้อนถึงพระบิดาคือ ท้าวทศพรหมา ที่เห็นพระราชโอรสเกิดอาการเช่นนี้ จึงรีบปรึกษากับพระพี่เลี้ยงว่าจะทำอย่างไรต่อไป พระพี่เลี้ยงจึงคิดที่จะเดินทางไปยังเมืองของนางเอกเพื่อให้ดาราวงษ์หายจากอาการเช่นนี้ เรื่องดำเนินไปเรื่อย ๆ จนถึงปมปัญหาสุดท้ายซึ่งเป็นความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ซึ่งเป็นความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกของเรื่องคือ ดาราวงษ์กับท้าวพรหมทัตผู้เป็นพระบิดาของนางประไพสุริยา ซึ่งความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเกิดจากที่ดาราวงษ์ได้ลักพานางประไพสุริยาขึ้นเรือสำเภากลับไปยังเมืองมิลิตา ในขณะที่นางประไพสุริยาไม่ได้เต็มใจที่จะไปด้วย เนื่องจากหวังพระบิดาและเป็นการไม่เหมาะสมที่จะพานางไปโดยที่ไม่ได้บอกกล่าวใครให้รับทราบ โดยเฉพาะพระบิดาและพระมารดา ทำให้ท้าวพรหมทัตเกิดความโกรธมาก จึงคิดที่จะจัดทัพไปเพื่อทำสงครามกับดาราวงษ์

3. ตัวละคร

ในการสร้างวรรณกรรม กวีจะต้องกำหนดบุคลิกลักษณะนิสัยของตัวละครในเรื่องว่าจะให้มีบุคลิกลักษณะเช่นไร ซึ่งการกำหนดบุคลิกลักษณะนิสัยของตัวละครมักจะเป็นไปตามค่านิยมของคนในสังคมสมัยนั้น และมักจะแต่งวรรณกรรมโดยกำหนดให้ตัวละครมีบุคลิกลักษณะนิสัยเช่นเดียวกัน ซึ่งถือเป็นขนบในการสร้างตัวละครในวรรณกรรมของท้องถิ่นนั้น ๆ เช่น การกำหนดบุคลิกลักษณะของตัวพระเอกจะต้องเป็นหนุ่มรูปงาม มีการเก่งกล้าสามารถในทุก ๆ ทางหรือตัวละครนางเอกจะต้องถือกำเนิดในชาติตระกูลที่สูงส่ง มีความงามมากเกินหญิงใดมาเปรียบได้นอกจากนี้ยังต้องมีตัวละครอื่น ๆ มาเสริมเติมแต่งในเรื่องอีกด้วย เช่น ยักษ์ ผี และเทวดา

จากการศึกษาวิเคราะห์ตัวละครในวรรณกรรมเรื่อง ดาราวงษ์ ทั้งสองฉบับ พบว่ามีตัวละครเหมือนกัน แต่ในฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร มีตัวละครเพิ่มขึ้นจากฉบับจันทบุรี เนื่องจากบทละครเรื่องดาราวงษ์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร มีเนื้อเรื่องที่เสริมแต่งเพิ่มขึ้นมาจากกลอนนิทานเรื่องดาราวงษ์ ฉบับจันทบุรี จึงทำให้ไม่พบตัวละครบางตัวในกลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ ฉบับจันทบุรี

ตัวละครในกลอนนิทานเรื่องดาราวงษ์ ฉบับจันทร์ มีดังนี้

1. ดาราวงษ์
2. นางประไพสุริยา
3. พรหมณंदวงจันทร์
4. พรหมณังจินดา
5. นางพนมสวรรค์
6. นางนพรัตน์
7. ท้าวทศพรหมา
8. นางมณี
9. ท้าวพรหมทัตและมเหสี

ตัวละครในกลอนบทละครเรื่องดาราวงศ์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร มีดังนี้

1. ดาราวงษ์
2. นางประไพสุริยา
3. พี่เลี้ยงของดาราวงศ์ 2 คน
4. พี่เลี้ยงของนางประไพสุริยา 2 คน
5. พระเลื้อเมือง
6. นางเงือก
7. นางมณีเมขลา
8. ท้าวพรหมทัตและมเหสี
9. ตายาย

เมื่อศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องดาราวงษ์ ทั้งสองฉบับ ลักษณะของตัวละครที่พบในวรรณกรรมเรื่องนี้ส่วนใหญ่เป็นฝ่ายธรรมทั้งหมด ไม่ปรากฏตัวละครที่เป็นฝ่ายอธรรมมีเพียงลักษณะนิสัยของตัวละครที่แสดงออกมาเท่านั้น ผู้วิจัยจึงมุ่งเน้นที่จะศึกษาวิเคราะห์ลักษณะของตัวละครเอกทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิง และวิเคราะห์ลักษณะนิสัยของตัวละครในเรื่อง ดาราวงษ์ ของทั้งสองสำนวนรวมกัน ซึ่งจะทำให้เข้าใจลักษณะของตัวละครในเรื่อง ดาราวงษ์ เพิ่มมากขึ้น ลักษณะของตัวละครมีดังนี้

ตัวละครเอกฝ่ายชาย

ตัวละครเอกฝ่ายชายของวรรณกรรมเรื่องนี้ก็คือ ดาราวงษ์ เป็นผู้มีบทบาทสำคัญที่สุดโดยตลอด เป็นตัวละครที่ทำให้เรื่องดำเนินไปโดยเหตุการณ์ ปมปัญหา ความขัดแย้งต่าง ๆ ตั้งแต่ต้นจนจบ ตัวละครเอกจะเข้าใจกันว่าเป็นผู้มีบุญญาธิการ มีคุณธรรม มีเมตตาธรรม

มีศิลปศาสตร์และมีอิทธิฤทธิ์ เป็นตัวที่ทำให้เนื้อเรื่องดำเนินไปอย่างสนุกสนาน แต่ในกลอนนิทานเรื่องดารารวงษ์ กวีได้สร้างบุคลิกลักษณะของดารารวงษ์เป็นชายหนุ่มรูปงาม เป็นผู้ที่ได้รับความรักความเอาใจใส่จากบิดามารดาและคนรอบข้างเป็นอย่างดี ไม่มีวิชาความรู้ในด้านใดที่โดดเด่นเป็นพิเศษโดยผู้แต่งได้กำหนดบุคลิกลักษณะของตัวละครเอกฝ่ายชายในเรื่องไว้คือ เป็นผู้มีบุญญาธิการ มีรูปโฉมงดงาม เกิดเป็นลูกกษัตริย์ บิดามารดารักใคร่ เพียบพร้อมไปด้วยข้าทาสบริวาร เป็นกษัตริย์ที่มีรูปโฉมงดงามบุคลิกดีตามแบบพระเอกในอุดมคติของวรรณคดีไทยโดยทั่วไป และเป็นที่รักของเหล่าเสนา มีความสุขอยู่ในปราสาทราชวังและเที่ยวเล่นตามอุทยานต่าง ๆ ดังข้อความว่า

มเหสีนางมณีเป็นจอมนาถ	แล้วมีพระราชโอรสเสนาหา
เป็นชายเฉิดเลิศล้ำในโลกา	ชื่อดาราสุวิงษ์สวัสดิ์
ทั้งบิดามารดาประคองถนอม	เป็นเจิมจอมนครศรีบุรีศรี
กุมารราชันชาติสิบสามปี	มีเสนีน้อย ๆ นับร้อยพัน
ม้าหัดเล่นควบขี่อัสวราช	เที่ยวประพาสเนืองนอในสวนขวัญ
แสนสนุกสุขเกษมทุกคืนวัน	ครั้นสายัณห์ก็กลับมายังธานี

(หน้า 2, บรรทัด 4-7)

จะเห็นว่าการสร้างตัวละครเอกฝ่ายชายในวรรณกรรมเรื่องนี้มีการสร้างลักษณะตัวละครเป็นไปตามแบบฉบับของตัวละครเอกในวรรณคดีทั่วไปคือ กษัตริย์เป็นผู้มีอำนาจปกครองเมือง เป็นที่รักใคร่ของเหล่าพสกนิกรและมีบริวารเพียบพร้อม ซึ่งเป็นลักษณะของคนไทยในอุดมคติของคนไทยในสมัยนั้น

ตัวละครเอกฝ่ายหญิง

ตัวละครเอกฝ่ายหญิงคือนางประไพสุริยา เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญตลอดทั้งเรื่องเป็นตัวดำเนินเรื่องควบคู่ไปกับตัวละครเอกฝ่ายชายคือ ดารารวงษ์ ซึ่งนางประไพสุริยามีบทบาทสำคัญเป็นสาเหตุที่ทำให้ดารารวงษ์ต้องออกเดินทางตามหา ทั้งนี้ได้สรุปลักษณะตัวละครเอกฝ่ายหญิงในวรรณกรรมเรื่องนี้ไว้ดังนี้

1. มีรูปโฉมที่งดงามมากกว่าหญิงอื่น

ลักษณะของตัวละครเอกในข้อนี้เหมือนกับนางเอกในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ คือเกิดเป็นลูกกษัตริย์อยู่อีกเมืองหนึ่ง มีความงดงามเป็นที่เลื่องลือไปไกล ในเรื่องดารารวงษ์ ฉบับจันทร์นางประไพสุริยา มีความงดงามตามแบบฉบับของสตรีในวรรณคดีไทย ดังข้อความว่า

อำมาตย์ยิ้มเยาะยกแล้วบอกให้
ชื่อประไพสุริยาพังงาอน
แม้พระพายพัดต้องละขององค์
ครั้นบอกแล้วเส็นก็ลินลา
(หน้า 15, บรรทัด 2-4)

อันคำไพร่ว่าลูกสาวพระทรงศร
อรรชเลิศล้ำในโลกา
ระรื่นทรงคั่นธรสพระมังสา
จากภตราตรงเข้าในวังพลัน

2. เป็นผู้มีลักษณะเด่นติดตัวมาแต่กำเนิด

ในวรรณคดีไทยหลาย ๆ เรื่องของไทยก็มักแต่งให้ตัวละครเอกฝ่ายชายหรือฝ่ายหญิง มีลักษณะพิเศษแตกต่างจากคนธรรมดาทั่วไป ซึ่งทำให้วรรณกรรมเรื่องนั้นมีความสนุก อย่างในเรื่องดาราวงษ์ กวีได้แต่งให้นางประไพสุริยามีลักษณะพิเศษแตกต่างจากหญิงธรรมดาทั่วไปคือ ร่างกายมีกลิ่นหอม เมื่อใครได้สัมผัสร่างกายของนางก็จะมีกลิ่นหอมติดตัวไป 7 วัน แม้กระทั่งเส้นผมของนางที่หลุดร่วงมาแล้วยังมีกลิ่นหอมซึ่งกลิ่นหอมจากเส้นผมของนางที่หลุดร่วงนี้ทำให้ดาราวงษ์เกิดความหลงใหลและเป็นเหตุให้ดาราวงษ์ต้องออกเดินทางตามหานาง ดังข้อความว่า

เป็นธิดาธิบดินทร์ปิ่นกษัตริย์
ชื่อประไพสุริยากุมารี
ใครจับต้องติดละของดังจันทน์อบ
วันหนึ่งนางสาวเกล้าช้ายายคลาย
(หน้า 4, บรรทัด 7-10)

พรหมพัตจ่อมเจ้าพาราณสี
หอมอินทรียั้งเกสรกระจอนจาย
กว่าจะครบเจ็ดวันจึงพลันหาย
ที่ร่วงหลุดสุดเสียดายดังดวงตา

เมื่อดาราวงษ์ได้พบกับผอบผมของนางประไพสุริยาก็เกิดความคลุ้มคลั่ง ซึ่งเส้นผมของนางก็มีความหอมจนทำให้ดาราวงษ์อยากพบเจ้าของผอบผม ดังข้อความว่า

หน่อกษัตริย์ทัศนา 1 ผอบน้อย
เผยผอบพบผมนางโอมยง
มารวยระรินขึ้นจิตจ่อมกษัตริย์
ประหลาดใจใครหนอในธณินทร์
(หน้า 5, บรรทัด 2-5)

ประคองคอยซ่อนได้ด้วยใจประสงค์
เกศาทรงคั่นธรสมารวยริน
หอมกระหวัดดินโดยโหยถวิล
จึงมีกลิ่นเกศาตั้งเสาวคนธ์

การสร้างตัวละครเอกฝ่ายชายและตัวละครเอกฝ่ายหญิง ผู้แต่งยึดแบบแผนการสร้างตัวละครเอกไว้ เช่น ตัวละครเอกฝ่ายชายจะเกิดเป็นลูกกษัตริย์ เป็นผู้มีบุญญาธิการ ส่วนตัวละครเอกฝ่ายหญิงจะมีความงามเหมือนนางเอกทั่วไป เป็นกุลสตรีที่เพียบพร้อมทั้งงานบ้านงานเรือน เป็นผู้หญิงที่มีบุญญาธิการเช่นเดียวกับตัวละครเอกฝ่ายชายและมีลักษณะเด่นที่ติดตัวมาแต่กำเนิด ซึ่งลักษณะเด่นของตัวละครเอกทั้งสองฝ่ายเช่นนี้ เป็นแบบเฉพาะของนิทานพื้นบ้านหรือนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ ของไทย

วิเคราะห์ลักษณะนิสัยของตัวละคร

ในเรื่องดารารวงษ์ มีการสร้างตัวละครขึ้นมา โดยในแต่ละตัวละครจะมีลักษณะเฉพาะของตัวละคนนั้น ตัวละครจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ร่วม เกิดความซาบซึ้ง อาจรัก เกลียด เอาใจช่วยหรือสาปแช่งได้ ตัวละครในวรรณกรรมเรื่อง ดารารวงษ์ มีดังต่อไปนี้

1. ดารารวงษ์

เป็นตัวละครที่เป็นพระเอกของเรื่อง เป็นโอรสของกษัตริย์ชื่อทศพรหมากับมเหสีชื่อนางมณี เป็นที่รักแก่บิดาและมารดาและเหล่าเสนาทหารทั้งหลาย จากการศึกษาวิเคราะห์ลักษณะนิสัยของตัวละครดารารวงษ์ พบว่ามีลักษณะที่ดีเหมาะสมที่จะเป็นพระเอกของเรื่อง ถึงแม้ว่าจะมีลักษณะนิสัยที่ไม่โดดเด่นมากนักแต่ก็เป็นลักษณะนิสัยของกษัตริย์ที่ดี ซึ่งลักษณะนิสัยของดารารวงษ์ สามารถสรุปได้ดังนี้

1.1 มีความรักต่อบิดามารดา

ดารารวงษ์ มีความรักต่อบิดามารดา ดังจะเห็นได้จากตอนที่ดารารวงษ์จะออกเดินทางไปตามหาเจ้าของผอบผม ได้กล่าวลาล่าบิดาและมารดาว่าอย่าได้เป็นห่วงเมื่อเสร็จกิจธุระแล้วจะรีบกลับมา ขอให้พระบิดามารดาอยู่ที่เมืองด้วยความสบายใจไม่ต้องเป็นห่วง ดังความว่า

ครั้นสำเร็จเสร็จสรรพระดับพร้อม	คอยพระจอมไศวรวิทย์ด้วยหรรษา
พระดาราสุริวงษ์ทรงศักดิ์ดา	บังคมลาปิตุเรศพระชนนี
แม่นลูกไปได้สมอารมณ์รัก	ไม่นานนักก็จะกลับมากรุงศรี
สองพระองค์จงสำราญผ่านบุรี	ทั้งชนนีบิดาอย่าอาดูร
ครั้นสำเร็จเสร็จสรรพระดับพร้อม	คอยพระจอมไศวรวิทย์ด้วยหรรษา
พระดาราสุริวงษ์ทรงศักดิ์ดา	บังคมลาปิตุเรศพระชนนี
แม่นลูกไปได้สมอารมณ์รัก	ไม่นานนักก็จะกลับมากรุงศรี
สองพระองค์จงสำราญผ่านบุรี	ทั้งชนนีบิดาอย่าอาดูร

(หน้า 10, บรรทัด 6-8)

1.2 เป็นผู้มีความเมตตาต่อผู้อื่น

ดารารวงษ์มีความเมตตาต่อผู้ที่พบเห็น ไม่ว่าคนนั้นจะมาจากต่างถิ่นต่างเมือง ดารารวงษ์ก็ยินดีพูดคุยด้วยอย่างเป็นกันเอง ในตอนที่ พรหมณัณด์วงจันทร์และพรหมณัณจินดา ได้ขอมาเป็นข้าบาทรับใช้ดารารวงษ์ ดารารวงษ์ก็ไม่มีทีท่าจะรังเกียจหรือถือว่าตนเองเป็นลูกกษัตริย์ กลับต้อนรับและไต่ถามอย่างดี ดังความว่า

พระดาราสุริวงษ์อันทรเดช	ทอดพระเนตรเห็นสองพราหมณ์งามชยัน
จำเรณูแรกรุ่งราวขึ้นครวกัน	กระแจะจันทร์เจิมพัศตร์เป็นเพศพราหมณ์
พระยินดีมีพจมานสาร	ตามบุราณเรียบราบไม่หยาบหยาม
พี่มานพนั่งคำรบน้องทั้งสองพราหมณ์	จะมีความกิจใดจงไขพลัน
เจ้าพราหมณ์น้อยน้อมกายถวายหัตถ์	แจ้งกระจัดตามจริงทุกสิ่งสรรพ
ฉันทพงษ์พราหมณ์คามเขตนครัน	ชื่อดวงจันทร์จินดาสามีกัดดี
จะขอพึ่งโพธิญาณพระผ่านเกล้า	อันเป็นเจ้าจอมเจิมเฉลิมศักดิ์
พระพี่พราหมณ์ความแสนภิรมย์รัก	พระวระพัศตร์ผ่องเพียงพระจันทร์ธา

(หน้า 2, บรรทัด 7-12)

1.3 มีความรักที่มั่นคง

ดาราวงษ์มีความรักต่อนางประไพสุริยาอย่างมาก เมื่อเดินทางมาถึงเมืองมิตถิลา ซึ่งเป็นเมืองของนางประไพสุริยา ดาราวงษ์ได้ลอบลักเข้าหานางประไพสุริยาจนนางประไพสุริยา ตกเป็นมเหสีของดาราวงษ์ เป็นเวลาหลายเดือนพระพี่เลี้ยงเกรงว่าจะเกิดสงครามระหว่างเมือง จึงให้ดาราวงษ์กลับเมืองมิตถิลา แต่ด้วยความรักที่ดาราวงษ์มีต่อนางประไพสุริยาจึงไม่ยากพาก จากกัน ดาราวงษ์จึงออกเล่าหุบายพานางไปชมเรือสำเภายนต์แล้วเลยพากลับเมืองมิตถิลาไป โดยที่นางประไพสุริยาไม่ยินยอมแต่ก็ไม่สามารถที่จะทำอะไรได้ ความผิดของดาราวงษ์ที่พานางประไพสุริยาหนีในครั้งนี้ดาราวงษ์กระทำไปด้วยความรักที่มีต่อนางประไพสุริยานั่นเอง ดังความว่า

จนยามสองซ้องลั่นสนั่นเสียง	ก้องสำเนียงดุริยางคะดีดี
หน่อกษัตริย์ตรีภคตราในราตรี	ไฉ้ ! ครั้นนี้จำจะลงเจ้าดวงตา
เพราะความรักหักจิตคิดเหมือนคด	แสนสลดแล้วก็หักเส่นหา
ตรัสประโลมโถมสมรด้วยมารยา	พี่จะพาเจ้าไปชมสำเภายนต์

(หน้า 44, บรรทัด 4-7)

2. นางประไพสุริยา

นางประไพสุริยาเป็นนางเอกของเรื่อง ดาราวงษ์ ซึ่งนางประไพสุริยาเป็นหญิงสาวที่มีความงาม เป็นผู้หญิงที่มีลักษณะพิเศษมาตั้งแต่กำเนิดคือ ร่างกายมีกลิ่นหอม เมื่อใครได้จับต้อง ร่างกายนางก็จะมึกลิ่นติดไปด้วยแม้กระทั่งผมของนางก็หอมจนทำให้ดาราวงษ์หลงใหล ลักษณะนิสัยของนางประไพสุริยาสามารถสรุปได้ดังนี้

2.1 เป็นผู้ที่ยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี

เมื่อदारววงษ์ได้ทำความผิดคือ ลักลอบพบกับนางประไพสุริยาเป็นเวลาหลายเดือน ฝ่ายพี่เลี้ยงของदारววงษ์จึงคิดที่จะให้दारววงษ์กลับเมืองมิลิลา เพื่อไม่ให้เกิดสงครามกัน เมื่อ दारววงษ์นำเรื่องนี้มาบอกกับนางประไพสุริยา ทำให้นางเกิดความเสียใจมาก นางจึงกล่าว ตัดพ้อต่อว่าदारววงษ์ต่าง ๆ นานา แต่นางก็ไม่ได้คิดที่จะหนีตามदारววงษ์ไป เพียงแต่กล่าว คำพรรณนาถึงความรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจเท่านั้น ดังความว่า

เมื่อแรกมาพระไม่ว่าจะกลัวผิด	เดี๋ยวนี้คิดกลัวอายจะผายผัน
ดูเปลี่ยนแปลงแยกทางไปต่างกัน	จะรำพันมากไปทำไมมี
น้องชั่วช้าอุปมาเหมือนดับสูญ	เสียสกุลกษัตราในราศี
จะกล่าวเฉยเฉยเลี้ยงไปไม่ไยดี	ก็ตามที่แต่พระทัยพระภูธร
แต่เพียงนั้นก็ยังอายไม่วายคิด	สุดจะติดตามองค์พระทรงศร
สิ้นประสงค์แล้วก็จงเสด็จจร	อย่าอวรณ์น้องเลยพระทรงฤทธิ์

(หน้า 43, บรรทัด 7-11)

แต่दारววงษ์กลับหลอกให้นางขึ้นเรือสำเภายนต์แล้วพานางกลับเมืองมิลิลา ทำให้นางเสียใจกล่าวตัดพ้อदारววงษ์ อีกทั้งจะเกิดข้อครหาต่าง ๆ ทำให้นางเสื่อมเสียชื่อเสียง ดังความว่า

ฝ่ายพระประไพสุริยาสุดาแม่	เจ้าหลงแลละลานจิตพิศมัย
ชมพยนต์หลงกลพระภูวนัย	ละเลิงใจแถมยิ้มอยู่พริ้มพราย
พระเฝ้าโลมโถมยงให้หลงขึ้น	ในเที่ยงคืนแจ่มจันทร์กระจ่างหงาย
จนเดือนดับลับดวงดาราราย	ถึงกลางสายสาดเรศทะเลวน
นุชนาถหวาดจิตประจักษ์แจ้ง	รู้ว่าแกล้งพานางมากกลางหน
เจ้าโศกศัลย์กันแสงด้วยเสียดล	นิรมลรู้ว่ากับสามี
นี้หรือองค์ทรงศักดิ์วรัรักใคร่	ไปหลวงให้ลงมาแล้วพานี้
จะเกิดการครหาเป็นราศี	ไม่ปรานีน้องเลยพระทรงธรรม์

(หน้า 45, บรรทัด 5-10)

2.2 เป็นผู้ที่ยึดมั่นในความรัก

นางประไพสุริยาเมื่อตกเป็นมเหสีของदारววงษ์แล้ว นางก็รักและภักดีกับदारววงษ์ เพียงผู้เดียว กล่าวถึงตอนที่दारววงษ์คิดที่จะกลับเมืองมิลิลา นางประไพสุริยาโศกเศร้าเสียใจมาก ที่दारววงษ์จะทิ้งนางไป นางจึงกล่าวตัดพ้อต่อว่าदारววงษ์และกล่าวโทษตัวเองว่าชาตินี้มีกรรม จึงไม่อาจจะอยู่คู่เคียงदारววงษ์ได้ เมื่อदारววงษ์จากไปแล้วก็จะไม่คิดที่จะมีชายอื่น ดังความว่า

แต่เพียงนั้นก็ยังอายุไม่วายคิด	สุดจะติดตามองค์พระทรงศร
สิ้นประสงค์แล้วก็จงเสด็จจร	อย่าอาวรณ์น้องเลยพระทรงฤทธิ์
อันชาตินี้มีกรรมน้องทำได้	จะสู้ไปตามกรรมที่ทำผิด
ไม่ขอเซยชายสองประคองชิต	แล้วมิ่งมิตรเจ้าก็ทรงไศกาลัย

(หน้า 43, บรรทัด 10-12)

3. พราหมณ์จินดาและพราหมณ์ดวงจันทร์

ในกลอนนิทานเรื่อง ดารารวงษ์ ฉบับจันทร์บุรี ได้กล่าวถึงพราหมณ์ทั้งสองตลอดทั้งเรื่อง เนื่องจากเป็นตัวละครที่มีความใกล้ชิด ติดตามดารารวงษ์ไปทุกที่และยังเป็นพี่เลี้ยงของดารารวงษ์ คอยช่วยเหลือ แก้ปัญหาและทำให้ดารารวงษ์สมหวังในสิ่งที่ปรารถนา จึงเป็นตัวละครที่มีความสำคัญมาก ลักษณะเด่นของพราหมณ์จินดาและพราหมณ์ดวงจันทร์ คือ เป็นผู้ที่มีอิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ พราหมณ์จินดาและพราหมณ์ดวงจันทร์ทั้งสองคนเป็นบุตรของเศรษฐีต่างเมืองที่ออกเดินทางเล่าเรียนวิชาการต่าง ๆ จนจบและมาพบกันระหว่างทางจึงสมัครใจเป็นเพื่อนสนิทกัน พราหมณ์ทั้งสองคนต่างก็มีวิชาความรู้ที่ได้เล่าเรียนกันมา โดยพราหมณ์ทั้งสองเก่งกล้าสามารถในเรื่องกาพย์กลอนและเล่นกลผูกพยนต์ ทั้งสองออกเดินทางมาถึงเมืองมิติลาและได้เข้ามา สวามิภักดิ์กับดารารวงษ์ ความสามารถพิเศษของพราหมณ์ทั้งสองมีส่วนช่วยให้ดารารวงษ์สมหวังในสิ่งต่าง ๆ ดังในตอนที่ดารารวงษ์เกิดความคลุ้มคลั่งลุ่มหลงในผอบผม พราหมณ์ทั้งสองก็ได้เข้าไปช่วยแก้ปัญหาโดยคิดที่จะผูกพยนต์เป็นเรือสำเภาล่องไปในทะเลและให้ดารารวงษ์ปลอมพระองค์เป็นพ่อค้านำสินค้ามาขาย เพื่อที่จะได้พบกับเจ้าของผอบผม ดังความว่า

พี่เลี้ยงนั่งบังคมบรมนาถ	ขำมุ่งมาดหมายพบประสพสมร
ผอบน้อยลอยมาในมหาสมุทร	เขตนครเห็นจะเคียงพระคงคา
จะคิดกลผูกพยนต์สำเภาใหญ่	ให้แล่นได้กลางทะเลขลเวหา
เที่ยวแสวงแปลงเป็นพาณิชชา	เห็นผ่านฟ้าจะได้พบพระเทพิน

(หน้า 9, บรรทัด 3-6)

อีกทั้งยังเป็นผู้ที่คอยเตือนหรือคอยชี้แนะดารารวงษ์ ดังตอนที่ ดารารวงษ์และนางประไพ สุริยาลักลอบพบกันเป็นเวลาหลายเดือน จึงกลัวว่าจะมีความผิดและจะเกิดสงครามกัน จึงคิดที่จะให้ดารารวงษ์พานางประไพสุริยา กลับเมืองมิติลา ดังความว่า

ข้าพเจ้าผู้สำแดงแต่งประดิษฐ์	จะขอคิดตัดความตามประสงค์
อันนางประไพสุริยาดารารวงษ์	สองพระองค์ลอบลักไปรักกัน
กำหนดได้หลายเดือนไม่เคยคลาด	พี่เลี้ยงฉลาดกลัวผิดให้คิดพรั่น
แม้เนิ่นนานจะเป็นการสงครามกัน	จะผ่อนผันให้พระพาไปธานี

ดำริแล้วพี่เลี้ยงเข้าเคียงอาสน์
 เภาแรมร้างนัครามากกว่าปี
 ด้วยพระองค์นั้นก็ทรงชราโรค
 เชิญพระชนวนฉายา 'พังงาอน

อภิวัตเล่าโลมพระโคมศรี
 พระชนนีบิดาจะอวรณ์
 จะข้าโคกด้วยองค์พระทรงศร
 คินนครมิถิลापาราเรา

(หน้า 44, บรรทัด 7-12)

4. พี่เลี้ยงของนางประไพสุริยา

ในกลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ ฉบับจันทร์ พี่เลี้ยงของนางประไพสุริยาชื่อว่า นางพนมสวรรค์และนางนพรัตน์ ส่วนในกลอนบทละครเรื่องดาราวงษ์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร ไม่ปรากฏชื่อของนางทั้งสองกล่าวแต่เพียงว่าเป็นพี่เลี้ยงของนางประไพสุริยา เท่านั้น สำหรับกลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ ฉบับจันทร์ ตัวละครที่เป็นพี่เลี้ยงของนางประไพสุริยา จะเป็นสตรีชาววังที่พระบิดามารดาของนางประไพสุริยาไว้ใจให้ดูแล เป็นผู้ที่รู้จักขนบธรรมเนียม ประเพณีของชาววังเป็นอย่างดี เป็นที่พึ่งพาของนางประไพสุริยาในยามที่นางต้องการคำปรึกษา และเป็นคนที่คอยตามใจ คอยติดตามนางไปทุกที่เหมือนเป็นเงาตามตัว อีกทั้งยังเป็นแม่สื่อแม่ชัก สนับสนุนดาราวงษ์ด้วย ในกลอนนิทานเรื่องดาราวงษ์ ฉบับจันทร์นี้ นางพนมสวรรค์และ นางนพรัตน์ มีส่วนสำคัญที่ทำให้นางประไพสุริยาและดาราวงษ์ได้รู้จักกันเนื่องจากพี่เลี้ยงของ ดาราวงษ์คือ พรานหมณจินดาและพรานหมณดวงจันทร์ได้แต่งกลอนให้ดาราวงษ์ในเนื้อความกล่าวถึง ความรักที่ต่อนางประไพสุริยา โดยฝากผ่านนางพี่เลี้ยงทั้งสองของนางประไพสุริยา ดังความว่า

ดาราวงษ์ทรงฟังสองพี่เลี้ยง

ประสานเสียงสมจิตไม่คิดหมาย

เย็นพิบับอับแสงนภาพลาง

จึงเริ่มร่างเรื่องสารตราพลัน

แต่แรกเริ่มเดิมพบผอบผม

จนติดตามทรมามชมเพียงอาสัญ

ครั้นเสร็จสรรพพิบับเป็นดอกจัน

คนอื่นนั้นมิให้รู้เหมือนอารมณ์

แล้วเลือกแหวนแสนสุดจะดีค่า

กับสารตราใส่ในผอบผม

เป็นสำคัญแจ้งความนางทรมามชม

ด้วยนิยมมุ่งมาดแต่เมื่อมา

แล้วพี่เลี้ยงจึงประดิษฐ์คิดประดับ

ประจงพิบับเหมือนดอกจันอันเลขา

กับแหวนเพชรอย่างดีมีราคา

จะให้แก้วกัลยาพี่เลี้ยงนาง

(หน้า 27, บรรทัด 7-12 และ หน้า 28, บรรทัด 1-3)

ส่วนพรานหมณจินดาและพรานหมณดวงจันทร์ก็ได้พบรักกับนางพี่เลี้ยงของนางประไพสุริยา ด้วยเช่นกัน ดังความตอนที่ดาราวงษ์ ลอบเข้ามาหานางประไพสุริยาถึงปราสาท ดาราวงษ์ ตรงเข้าไปหานางประไพสุริยา พรานหมณจินดาก็เข้าหานางพนมสวรรค์ และพรานหมณดวงจันทร์ ก็เข้าหานางนพรัตน์ ความว่า

ฝ่ายพี่เลี้ยงกับพี่เลี้ยงที่เคียงข้าง
สองอารมณ์สมรักด้วยภักดี
ทั้งสองคู่ชูขึ้นเส่นหา
แต่คลังเกล้าเข้ายวนสำรวลกัน
สองพี่เลี้ยงเคียงคู่ขนานข้าง
ต่างบันเทิงเริ่งรื่นในปราสาทศรีรัตน์
(หน้า 40, บรรทัด 2-6)

ทั้งสองนายสองนางนาวิศรี
ไม่ราศีเคียงสาอีกจกกัน
เจ้าจินดาแนบนางพนมสวรรค์
เจ้าดวงจันทร์ร่วมรักนางนพรัตน์
ที่อยู่กลางเตียงทองสองกษัตริย์
ด้วยคำตัดร่นแรกภิรมยา

5. ทำวทศพรหมาและนางมณี

ตัวละครทั้งสองนี้เป็นบิดาและมารดาของดารารวงษ์ ทำวทศพรหมาและนางมณีเป็นตัวละครที่แสดงถึงความรักของพ่อแม่ที่มีต่อลูก ดังปรากฏในตอนที่ดารารวงษ์ได้พบกับผอบผมแล้วเกิดอาการคลุ้มคลั่ง ไม่ยอมทานอาหาร ทำวทศพรหมาและนางมณีเกิดความตกใจ มีความเป็นห่วงอาการของดารารวงษ์ กลัวว่าดารารวงษ์จะเกิดอันตราย ดังความว่า

ว่าพระราชโอรสยศยงไปสงสนาน
ให้คลุ้มคลั่งตั้งแต่จะเขยชม
พระฟังคำสาวสรรให้หวั่นหวาด
พระชวนแก้วกัลยาอย่าช้าเลย
เสด็จจากอัมรินทร์สุวรรณมาศ
เข้าแอบองค์โอรสสลดใจ
(หน้า 7, บรรทัด 1-4)

เมื่อวันวานได้พบผอบผม
พระอารมณ์เพี้ยนผิดจริตเคย
อะ ประหลาดแล้วแลพระลูกเอ๋ย
พระสามเขย 'ลูกรักจะหนักไป
ขึ้นปราสาทลูกน้อยละห้อยให้
พ่อเป็นไรดวงจิตของบิดา

เมื่อเห็นอาการของดารารวงษ์แล้วทำวทศพรหมาและนางมณี ก็ไม่อาจที่จะนิ่งเฉยได้ จึงได้เรียกพราหมณ์ทั้งสองคนเข้าไปพบเพื่อคิดหาทางแก้ไขในเรื่องนี้ ดังความว่า

ทั้งบิดามารดาผวาหวาด
ออกแซ่เสียงสาวสรรกำนัลใน
บรรทมนิ่งอิงแอบผอบน้อย
สงสารสองกษัตริย์น้ำตานอง
เจ้าดวงจันทร์จินดาเข้าไปเฝ้า
พระลูกเราเจ้าคลังให้เคลิ้มไป
(หน้า 8, บรรทัด 2-6)

ก็กรีดกราดพัลวันสนั่นไหว
พระหน่อให้รวบรูตวิสูตรทอง
พระเศร่าสร้อยสุดค้ำนึ่งถึงเจ้าของ
ให้หาสองพราหมณ์น้อยเข้ามาพลัน
พระโคกเศร่าโคกแล้วปราศรัย
คิดโฉนจึงจะดับให้กลับคืน

6. ทำวพรหมทัตและมเหสี

ตัวละครทั้งสองนี้เป็นพระบิดาและพระมารดาของนางประไพสุริยา เนื่องจากในตอนต้นเรื่อง ทำวพรหมทัตเกิดอาการประชวรไม่มียาใดที่จะรักษาให้หายได้ แต่พราหมณ์ที่เลี้ยงทั้งสองของदारวาชได้คิดกลอุบายที่จะไปรักษาทำวพรหมทัตเพื่อदारวาชจะได้พบกับนางประไพสุริยา เมื่อรักษาทำวพรหมทัตแล้วอาการดีขึ้นจึงเป็นที่ชื่นชมแก่ทำวพรหมทัตและพระมเหสีอย่างมาก แต่เนื่องจากदारวาชได้ลอบลักไปหานางประไพสุริยา และได้พานางประไพสุริยาหนีไป ทำให้ทำวพรหมทัตโกรธมาก ถึงขนาดจะจัดทัพเพื่อไปรบแต่ติดอยู่ที่อาการป่วยซึ่งยังไม่หายดีแต่ก็ทำให้ทำวพรหมทัตเกิดความเสียใจจนสิ้นพระชนม์ ทำวพรหมทัตมีความโกรธนางประไพสุริยาและदारวาชอย่างมาก คิดว่านางประไพสุริยาทำตัวไม่ดี อีกทั้งยังเป็นความอับอายที่พระบิดาคนเดียวหนีตามผู้ชายไป ทำให้ทำวพรหมทัตเกิดอาการทั้งรักทั้งโกรธ จนทำให้ตนเองต้องตาย และถึงแม้ตายแล้วก็ยังมีความโกรธแค้นอยู่ ซึ่งเมื่อทำวพรหมทัตสิ้นชีวิตแล้วก็ได้กลายเป็นผีเสื้อติดตามदारวาชและนางประไพสุริยาไปในทะเล ดังความว่า

เสียชีวิตศักดิ์รัยศสลดจิต

ทั้งความโศกโรคช้ำระกำใจ

แล้วแข็งขึ้นกลิ่นกลิ่นพระชลเนตร

ระหวยองค์ทรงกลับเข้าแท่นทอง

อภัยศยศักดิ์ก็เสื่อมหาย

ธิดาเดียวเหมือนดวงจิตมาปลิดไป

พระนิก ๆ แล้วสะอึกสะอื้นให้

เหลือกำลังจะประทังพระทัยทน

ให้แค้นคิดธิดาก็สาหัส

แค้นด้วยชายหมิ่นชายให้อายครัน

พยาบาทมาดแม่นกุ่ม้วยมิต

กษัตราพยาบาทนี้ขาดใจ

สิ้นชีวิตจิตทำวพยาบาท

ตามองค์พระทรงฤทธิ์กับธิดา

(หน้า 54, บรรทัด 1-9)

ทุกข์ครุ่นคิดเพียงเลือดสุชลไหล

เจียนบรรลัยลงกับที่พระโรงทอง

ทูลทเวษทรวงข้าเป็นน้ำหนอง

พระเนตรนองชลนาโคกาลัย

จะเอาอายนั้นไปฝากผู้ใดได้

แม้บรรลัยเสียก็ดีกว่ามีชนม์

พระชลนัยน์ไหลย่อยดั่งฝอยฝน

ก็ถึงผลเวลานั้นมาทัน

ด่วนสลัดลิ้มตนทำหุนหัน

ยิ่งผูกพันหนักหน่วงในดวงใจ

จะตามติดล้างลงให้จงได้

ก็บรรลัยในกำลังเธอโกรธา

เป็นปีศาจผีเสื้อด้วยโทษา

ไปท่ามกลางพระมหาทะเลม

สำหรับกลอนบทละครเรื่องदारวาช ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร มีตัวละครที่เพิ่มเติมจากกลอนนิทานเรื่อง ดारวาช ฉบับจันทบุรี ซึ่งได้แก่

6.1 พระเสื้อเมือง

เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คนไทยให้ความเคารพนับถือเพราะเชื่อว่าบ้านเมืองต้องมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คอยดูแลรักษาและป้องกันบ้านเมืองไม่ให้มีอันตรายต่าง ๆ และเมื่อใดที่ชาวเมืองได้กระทำ ความผิดร้ายแรง พระเสื้อเมืองก็จะดลบันดาลให้เกิดอาเภทต่าง ๆ ได้ สำหรับในกลอนบทละคร เรื่องดรามวงศ์ ฉบับกรุงเทพมหานคร พระเสื้อเมืองซึ่งทำหน้าที่ปกป้องดูแลรักษาบ้านเมือง เมื่อเห็น ดรามวงศ์กระทำความผิดคือพานางประไพสุรียาหนี พระเสื้อเมืองก็แสดงอิทธิฤทธิ์โดยเรียกอสูรให้ ตามดรามวงศ์ไปยังทะเลที่ดรามวงศ์พานางประไพสุรียาชมปลาอยู่นั้น อสูรก็ได้สำแดงอิทธิฤทธิ์ ทำให้เกิดพายุพัดกระหน่ำ ฝนตก มีคลื่นลมแรง จนเรือของดรามวงศ์แตกในทะเลและพัดหายไป ฝ่ายดรามวงศ์และนางประไพสุรียาก็พลัดพรากจากกันไปคนทิศละทาง

6.2 นางเงือก

เป็นสัตว์ครึ่งคนครึ่งปลา มีลักษณะนิสัยอ่อนหวาน อ่อนโยน มีจิตใจดีและมีความเมตตากรุณาในเรื่อง นางเงือกเป็นผู้ที่ช่วยเหลือนางประไพสุรียาจากทะเลตอนที่โดนอสูร สำแดงอิทธิฤทธิ์ทำให้เรือแตกและพลัดพรากจากดรามวงศ์ ทางฝ่ายนางประไพสุรียาลอยน้ำมาติด อยู่ใกล้ถ้ำของนางเงือก นางเงือกจึงพานางประไพสุรียามารักษาพยาบาลจนฟื้นคืนสติ เมื่อนางฟื้น แล้วจึงถามหาดรามวงศ์ นางเงือกกล่าวว่านางไม่พบใครเลย นางประไพสุรียาจึงคร่ำครวญถึง ดรามวงศ์เป็นอย่างมาก นางเงือกจึงได้แต่ปลอบใจนางประไพสุรียา

จะเห็นได้ว่า นางเงือกเป็นตัวละครที่มีจิตใจดี มีความเมตตากรุณา อ่อนหวาน ตัวละครตัวนี้น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากวรรณคดีไทยเรื่องพระอภัยมณีของสุนทรภู่

6.3 นางมณีเมขลา

ในกลอนบทละครฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร นางมณีเมขลาเป็นผู้ทำหน้าที่ ดูแลรักษาท้องทะเล ในวันที่นางออกตรวจได้พบดรามวงศ์ลอยอยู่ในทะเล นางมณีเมขลาจึงได้เข้าไป ช่วยเหลือดรามวงศ์โดยนำดรามวงศ์ไปไว้บริเวณปากถ้ำนกกยุง และได้เขียนหนังสือบอกเรื่องราว ให้ดรามวงศ์ไปเอาแก้ววิเศษที่ในอยู่ในถ้ำ แก้ววิเศษนี้อยู่ในหัวใจของนกกยุงให้ผ่าอกนกกยุงแล้ว จะได้พบกับแก้ววิเศษซึ่งสามารถเหาะเหินเดินอากาศได้และจะได้พบกับนางประไพสุรียา

ตัวละครนางมณีเมขลา นี้ ผู้แต่งน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากวรรณกรรมชาดกใน พระพุทธศาสนาเรื่องพระมหาชนก ซึ่งเป็นตอนที่พระมหาชนกต้องลอยคออยู่ในมหาสมุทร 7 วัน 7 คืน หลังจากที่เรือสำเภาแตก จนนางมณีเมขลาพบแล้วสนทนารวมในเรื่องของความเพียร จนในที่สุดนางมณีเมขลา ก็อุ้มพระมหาชนกกลับมายังนครมิถิลา

6.4 ตายาย

เป็นตัวละครที่ปรากฏในเมืองหนึ่งซึ่งเป็นเมืองที่ดารารวงศได้ไปเห็นหลังจากที่ได้แก้วิเศษแล้ว ดารารวงศจึงออกตามหานางประไพสุริยาจนมาพบเมืองนี้ซึ่งใหญ่โตกว้างขวาง และมีความมั่งคั่งมาก ดารารวงศจึงไปขออาศัยตากับยายทำยสวนอยู่และได้บอกเล่าเรื่องราวว่าได้ออกเดินทางตามหานางประไพสุริยาซึ่งเป็นแม่เหลืของตน

ตัวละครตากับยายนี้ กวีได้สะท้อนให้เห็นลักษณะนิสัยของคนไทยคือ มีน้ำใจโอบอ้อมอารี ไตร่ถามสารทุกข์สุกดิบ เมื่อมีใครเดือดร้อนเข้ามาหวังพึ่งพาอาศัยก็จะเต็มใจช่วยเหลืออย่างเต็มที่

เมื่อศึกษาวิเคราะห์ตัวละครในเรื่อง ดารารวงศ ทั้งสองสำนวนแล้ว จะเห็นว่า ตัวละครเอกของเรื่องคือ ดารารวงศ และนางประไพสุริยา เป็นแบบฉบับของพระเอกและนางเอกในวรรณคดีไทยหลาย ๆ เรื่อง กล่าวคือพระเอกจะเป็นผู้ที่มีรูปร่างงดงาม เป็นที่รักใคร่แก่ผู้ทีพบเห็นทุก ๆ วัน ก็เที่ยวเล่นสนุกสนาน มีบริวารล้อมรอบมากมาย เป็นลักษณะผู้ชายในอุดมคติของคนไทยในสมัยก่อน ส่วนนางเอกจะเป็นผู้ที่มีรูปโฉมงดงาม มีกิริยาเรียบร้อย อ่อนหวาน เป็นกุลสตรีไทย ถึงแม้ว่าตัวละครเอกจะมีคุณสมบัติที่ดีหลายประการ แต่ก็มีการทำผิดศีลธรรม ผิดทำนองครองธรรม โดยการลักลอบพบเจอกันจนนางประไพสุริยาตกเป็นแม่เหลืของดารารวงศ และพานางประไพสุริยาหนีกลับเมืองมิลิลา จนเป็นเหตุให้ท้าวพรหมทัตโกรธแค้นมากจนถึงแก่ความตาย ซึ่งก่อนหน้านี้นี้ ดารารวงศและพราหมณ์พี่เลี้ยงได้เข้าไปรักษาอาการป่วยของท้าวพรหมทัตจนอาการดีขึ้นมาก จนท้าวพรหมทัตกล่าวว่า ถ้ารักษาอาการป่วยให้หายขาดได้จะยกเมืองให้ปกครองครึ่งหนึ่ง ซึ่งการกระทำของดารารวงศในครั้งนี้ทำให้ท้าวพรหมทัตโกรธแค้นดารารวงศและนางประไพสุริยามาก การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของตัวละครที่เกิดขึ้นนี้ล้วนเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ที่สมเหตุสมผล แสดงให้เห็นว่า ตัวละครทั้ง 2 ตัวนี้ แม้ว่าผู้แต่งจะสร้างจากอุดมคติเพื่อความบันเทิงใจแต่ก็มีลักษณะที่สมจริงซึ่งเป็นธรรมชาติของมนุษย์ปุถุชนโดยทั่วไปที่ยังมีความรัก โลภ โกรธ หลง ต้องทำทุกอย่างเพื่อความพอใจของตนเองและทำทุกอย่างเพื่อบำเรอให้ชีวิตอยู่ต่อไปอย่างมีความสุข

นอกจากนี้ยังมีตัวละครอื่น ๆ ที่มีบทบาทรองลงมาไม่เด่นนัก โดยมีบทบาทแตกต่างกันไป เป็นตัวละครที่ช่วยเสริมให้ตัวละครเอกและตัวละครอื่น ๆ ในเรื่องที่มีบทบาทเด่นให้เด่นยิ่งขึ้น และยังช่วยเสริมเนื้อเรื่องให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

4. ฉาก

ฉากในกลอนนิทานเรื่องดารารวงศ ฉบับจันทบุรี ที่เกี่ยวกับสถานที่หรือสภาพแวดล้อมของตัวละครที่สอดคล้องกับการดำเนินเรื่อง ได้แก่ ฉากบ้านเมือง ฉากน้ำ และฉากการสู้รบ ซึ่งการบรรยายฉากมีดังนี้

ฉากบ้านเมือง

ฉากบ้านเมืองโดยปกติมักจะกล่าวถึงเมือง ชื่อเมือง ชื่อกษัตริย์ สภาพสังคมของบ้านเมืองนั้น ๆ ว่าเป็นเมืองใหญ่ ส่วนในเรื่องดาราวงษ์ มีการกล่าวถึงชื่อกษัตริย์ ชื่อเมือง แต่ไม่มีการบรรยายฉากเมืองว่ามีลักษณะเป็นอย่างไร ดังความว่า

ทั้งปรางค์มาศราชวังในจังหวัด	ล้วนแก้วเก้าเนาวรัตน์อันเจิดฉิน
ชื่อเมืองมิติลาสง่าครัน	พระทรงธรรมชื่อทศพรหมา
มเหสีนางมณีเป็นจอมนาค	แล้วมีพระราชโอรสเสนาหา
เป็นชายเจ็ดเลิศล้ำในโลกา	ชื่อดาราสุริวงษ์สวัสดิ์
ทั้งบิดามารดรประคองถนอม	เป็นเจิมจอมนครศรีบุรีศรี
กุมาราชั้นชาติสามปี	มีเสนีน้อย ๆ นับร้อยพัน

(หน้า 2, บรรทัด 2-6)

ฉากน้ำ

ฉากน้ำที่ปรากฏในเรื่องดาราวงษ์ เป็นตอนที่ดาราวงษ์ได้เดินทางออกจากเมืองมิติลามาแล้วเพื่อตามหาเจ้าของผอบผม โดยนั่งเรือสำเภายนต์ที่พราหมณ์พี่เลี้ยงทั้งสองได้คิดประดิษฐ์ขึ้นในระหว่างล่องเรือในมหาสมุทร ดาราวงษ์ก็ครุ่นคิดถึงนางผู้เป็นเจ้าของผอบผม ส่วนเหล่าเสนาทหารที่ติดตามดาราวงษ์มาด้วยต่างชวนกันขึ้นชมท้องทะเล ผู้แต่งได้บรรยายฉากน้ำซึ่งเต็มไปด้วยปลาหลากหลายชนิด ไม่ว่าจะเป็นปลาเสือ ปลาโลมา ปลาสวาย ปลาฉลาม โดยผู้แต่งได้บรรยายพฤติกรรมของปลาชนิดต่าง ๆ ได้อย่างไพเราะ ดังข้อความว่า

พระโอบศรีพี่เลี้ยงเสมอจิต	สถิตท้ายเกตราสโมสร
ชวนกันชมมัจฉาในสาคร	ลอยสลอนแลสล้างมากกลางชล
ทั้งงูเงือกเสือกว่ายมากลาดเกลื่อน	เป็นพวกเพื่อนพงษ์เผ่าเหล่ามัจฉา
ปลาสวายว่ายเกลื่อนในคงคา	เหวรับคลื่นระรื่นเริง
ปลาเสือมุงเหยื่อเหมือนเสื่อย่อง	โถมามองโอดโอดเกลิง
ว่ายเข้าฝายฝูงสวายกระจายเจิง	ฉลามแล่นละเลิงทะเลวงจวน
กริมตาซำสร้อยขึ้นลอยกลาด	กุมภีฟาดหางอยู่ผางผอง
สลาดหลบลบโลดกระโดดจวน	สัญจรจวนท่องเที่ยวขลุทธร

(หน้า 12, บรรทัด 4-9)

ฉากการสู้รบ

ฉากการสู้รบในเรื่องดาราวงษ์ ปรากฏในตอนที่ยอดดาวยุทธ์ได้พานางประไพสุริยาหนีกลับเมืองมิติลา ในระหว่างทางได้พบกับกองทัพรักษาเมือง พวกเหล่าทหารเห็นผิดแยกจากเรือ

ทั่วไปจึงได้ยิงปืนส่งสัญญาณให้ตอบโต้ว่าเป็นเรือของผู้ใด ทางฝ่ายดาราวงษ์จึงกล่าวตอบว่าเป็นเรือของกษัตริย์มีนามว่า ดาราวงษ์ จะกลับเมืองมิลลาพร้อมกับนางประไพสุริยา ทางฝ่ายเหล่าทหารเห็นว่าเป็นการไม่ควรที่ดาราวงษ์จะพานางประไพสุริยาหนีไป เนื่องจากตอนนี้ท้าวพรหมทัตยังประชวรอยู่อีกทั้งยังไม่ได้อภิเษกสมรสกัน เหล่าทหารของท้าวพรหมทัตจึงยิงปืนสู้รบกับเหล่าทหารของฝ่ายดาราวงษ์ แต่ก็ไม้อาจจะสู้รบได้ เรือรบของฝ่ายท้าวพรหมทัตแตกพ่ายไป ส่วนดาราวงษ์และนางประไพสุริยาเรือได้ลอยพัดไกลออกไป ดังความว่า

ให้เสนาห้ำร้อยออกเตรียมกัน	คอยประจัญเข้าประจำประจัญ
ทั้งหัวท้ายปืนรายริมรอบนอก	จะแล่นออกหนีหน้าไม่ฝ่าฝืน
ธนูจ้าวแหลนหลาวสล้างยื่น	ก็ตัดคลื่นแล่นตึงตะบึงมา
พวกตระเวนกองด่านออกด้านรับ	หมายจะจับเอาเป็นไม่เช่นฆ่า
ระวางตัวกล้วผิดด้วยธิดา	ทั้งกิจจาเหตุจริงไม่แจ้งการณีย์
แต่ก้าวเจียงเฉียงเฉียงดลใบไล่	ออกขวกไขว่คลื่นซัดอยู่จัดฉาน
ดูกลอกกลับลับสนในชลธาร	พอลมกรานหอบหืดกระพือพัด
พวกสำเภากล่องตระเวนไล่	เข้าเคียงใกล้ลำทรงองค์กษัตริย์
เอาพวนโยนยาวชิงจะวิ่งรัด	ละลอกซัดท้ายพาดกันสนั่นตึง
สำเภายนต์พลรบทั้งห้ำร้อย	ก็ปล่อยปืนรายข้างเสียงผางผึ้ง
ทั้งแหลนหลาวจ้าวทวนแทงตะบึง	ปืนใหญ่ตึงโยนเบรียงเข้าปากปลา
พวกตระเวนกลับกระเด็นกระดานแตก	ราโท ¹ แยกเสาทักลงหนักหนา
ทะเลลุ่มจมลงในคงคา	แต่ภคตราหนอกษัตริย์ไม่เสียพล
พอพระพายชายพัดกระพือส่ง	ก็แล่นกรง ² ขึ้นในห้องพระเวหนกอง
กระเวน ³ เห็นลำในอำพล	ก็สุดจนสุดจิตจะติดตาม

(หน้า 48, บรรทัด 10-12 และ หน้า 49, บรรทัด 1-8)

ฉากการต่อสู้ แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งมุ่งเสริมบารมีให้แก่ตัวละครเอกให้โดดเด่น กล่าวคือ ดาราวงษ์มีเหล่าเสนาทหารต่าง ๆ ร่วม 500 คน แสดงการต่อสู้กับเหล่าทหารของท้าวพรหมทัตอย่างเก่งกล้า การที่กองกำลังของดาราวงษ์เก่งกล้ามากเพียงใด ย่อมเป็นการเสริมบารมีให้กับดาราวงษ์มากเท่านั้น เพราะในที่สุดทหารทางฝ่ายท้าวพรหมทัตก็ต้องแพ้อำนาจไป ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอำนาจบารมีของดาราวงษ์ เป็นการสร้างฉากการต่อสู้ที่สมจริงซึ่งสร้างจากจินตนาการของผู้แต่ง ซึ่งผู้แต่งสามารถลำดับเหตุการณ์ได้อย่างละเอียด ทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดภาพปรากฏเห็นจริง เกิดจินตนาการคล้อยตาม ทำให้เกิดความสนุกสนานเร้าใจจนเป็นที่ประทับใจ แสดงให้เห็นถึงความสามารถของผู้แต่งในการสร้างฉากการต่อสู้ได้อย่างดีเยี่ยม

จะเห็นได้ว่า ฉากในเรื่องดาราวงษ์ ผู้แต่งได้สร้างฉากแบบเหมือนจริง โดยผู้แต่งได้พยายามแสดงความเป็นจริงของสิ่งแวดล้อมทางด้านภูมิศาสตร์ เช่น ฉากน้ำ ซึ่งเป็นการเดินทางโดยเรือสำเภา ฉากบ้านเมือง ผู้แต่งไม่ได้บรรยายฉากนี้มากนักมีเพียงแค่นำบ้านเมืองและตัวละคร ส่วนฉากการสู้รบ ผู้แต่งได้บรรยายฉากนี้ได้อย่างสมจริง ซึ่งผู้แต่งต้องการให้ฉากการต่อสู้เป็นฉากที่สนุก ตื่นเต้น เร้าใจแก่ผู้อ่านและผู้ฟัง ไม่ได้ต้องการแสดงความเป็นจริงมากนักถือเป็นการสร้างฉากที่เหมาะสมกับเนื้อเรื่องและตัวละครได้เป็นอย่างดี

5. การดำเนินเรื่อง

การดำเนินเรื่องคือ การลำดับเหตุการณ์ของโครงเรื่องที่ประกอบด้วยเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งก็คือการเรียงลำดับความคิดหรือความรู้ที่ผู้เขียนต้องการเขียนอะไรก่อนหลัง คือการที่จะเริ่มเรื่องที่ไหน ดำเนินไปอย่างไร และจะจบลงอย่างไร การดำเนินเรื่องหรือการลำดับเรื่อง มีองค์ประกอบของโครงเรื่อง จำแนกออกเป็น 5 ขั้นตอนคือ

5.1 บทเปิดเรื่อง คือบทนำเรื่องที่ผู้ประพันธ์ต้องการปูพื้นฐานให้ข้อมูลเกี่ยวกับตัวละคร เหตุการณ์ เวลาและสถานที่ เป็นช่วงแนะนำตัวละครในเรื่อง ทั้งนี้เพื่อเตรียมให้ผู้อ่านรู้ว่า มีอะไรเกิดขึ้น ก่อนที่จะดำเนินเรื่องต่อไป ผู้ประพันธ์อาจจะเสนอเค้าของปัญหาหรือความขัดแย้งไว้ในบทเปิดเรื่องก็ได้ เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกอยากรู้อยากติดตามเรื่องต่อไป

ในกลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ ฉบับจันทร์ มีการเปิดเรื่องด้วยการกล่าวถึงเมืองมิลิลา มีกษัตริย์ปกครองเมืองชื่อ ท้าวทศพรหมา มีมเหสีชื่อนางมณี และมีพระโอรสชื่อ ดาราวงษ์ เป็นการกล่าวแนะนำตัวละคร และชื่อเมืองแล้วถึงจะกล่าวเนื้อเรื่องต่อไป

5.2 การผูกปมและการขมวดปม คือเรื่องราวที่เกิดขึ้นหลักจากบทเปิดเรื่อง เป็นช่วงความยุ่งยากที่จะทำให้เรื่องพัฒนาและดำเนินต่อไปได้ ปัญหาและความขัดแย้งของโครงเรื่องจะค่อย ๆ ปรากฏออกมาให้เห็นอย่างเด่นชัดและทวีความเข้มข้นขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งถึงจุดหักเหของเรื่อง

จากกลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ ฉบับจันทร์ มีการผูกปมปัญหาขึ้นในตอนที่ ดาราวงษ์ได้พบกับผอบผม ซึ่งการพบผอบผมของดาราวงษ์นี้ ทำให้ดาราวงษ์ต้องออกเดินทางตามหาเจ้าของผอบ ทำให้เนื้อเรื่องมีการพัฒนาและดำเนินต่อไป

5.3 จุดวิกฤต หรือจุดหักเหของเรื่อง จุดนี้เป็นส่วนหนึ่งของการขมวดปมความตึงเครียดของเรื่องสามารถเกิดขึ้นได้หลายครั้ง ดังนั้นจุดวิกฤตจึงเกิดขึ้นได้มากกว่าหนึ่งครั้งเช่นกัน อย่างไรก็ตามเมื่อเรื่องราวดำเนินมาสู่ความตึงเครียดที่สุดของเรื่อง จนทำให้เรื่องนั้นเกิดการหักเหเป็นครั้งสุดท้ายก่อนที่เรื่องจะคลี่คลายความยุ่งยากและจบลง มักจะเรียกจุดหักเหนี้ว่า จุดสุดยอด ซึ่งเป็นจุดสุดท้ายของเรื่องและเป็นจุดสุดท้ายของช่วงการขมวดปม

ในกลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ ฉบับจันทบุรี มีจุดหักเหของเรื่องในตอนที่ ดาราวงษ์ ได้มาพบกับนางประไพสุริยาซึ่งเป็นเจ้าของผอบผมและทั้งสองได้ลักลอบมาพบกันในยามค่ำคืน เป็นระยะเวลาช้านาน ซึ่งเมื่อถึงจุดหักเหในตอนนี้แล้วต่อไปผู้แต่งได้ผูกปมใหม่ขึ้นมา

5.4 การแก้ปม คือช่วงที่เรื่องค่อย ๆ ลดความตึงเครียดลง ซึ่งจะนำไปสู่การคลี่คลายของปมปัญหาและความขัดแย้งต่าง ๆ

5.5 การคลี่คลาย เป็นการคลี่คลายปัญหาและความขัดแย้ง เป็นตอนจบหรือตอนสุดท้ายของเรื่อง

จะเห็นได้ว่า กลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ ฉบับจันทบุรี มีการเปิดเรื่องในลักษณะการบรรยายบ้านเมือง แนะนำตัวละครต่าง ๆ ในเรื่องก่อนที่จะเข้าเนื้อเรื่อง กวีได้ผูกปมปัญหาแรก โดยให้ดาราวงษ์ได้พบกับผอบผมแล้วเกิดอาการคลุ้มคลั่งจนต้องออกเดินทางตามหาเจ้าของผอบผมเรื่องได้พัฒนาต่อไปโดยมีการผูกพยนต์เป็นเรือสำเภาขึ้นมา เรื่องได้ดำเนินไปจนถึงจุดวิกฤตหรือจุดหักเหของเรื่องโดยดาราวงษ์และนางประไพสุริยาได้พบกันและลักลอบได้เสียกัน กวียังได้ผูกปมของเรื่องขึ้นมาใหม่ โดยให้ดาราวงษ์พานางประไพสุริยาหนีกลับเมืองมิลลาโดยไม่ให้ใครรู้ เนื้อเรื่องดำเนินไปแต่ยังไม่ถึงการแก้ปมของปัญหาและการคลี่คลายของปัญหาอันเป็นตอนจบของเรื่อง ซึ่งกลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ ฉบับจันทบุรี ขาดตอนจบเรื่องจึงไม่สามารถทราบการแก้ปมปัญหาของเรื่องได้

กลวิธีเกี่ยวกับการดำเนินเรื่องของวรรณกรรมเรื่องนี้ ผู้แต่งใช้วิธีการเล่าเรื่องเป็นลำดับปฏิบัติ คือเรื่องเกิดก่อน เล่าก่อน เรื่องเกิดทีหลัง เล่าทีหลัง ไม่นิยมเล่าเรื่องย้อนกลับไปที่กลับมา ทำให้เนื้อเรื่องดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ไม่สลับซับซ้อน แต่หากเนื้อเรื่องของนิทานเป็นเหตุการณ์ระยะเวลาเดียวกันหรือเป็นเหตุการณ์ที่คู่ขนานกัน ซึ่งเกิดคนละสถานที่ กวีจะใช้วิธีเปลี่ยนฉากเปลี่ยนตอน โดยเฉพาะวรรณกรรมที่มีลักษณะคำประพันธ์ประเภทกลอน เมื่อกวีจะเปลี่ยนฉากใหม่หรือเปลี่ยนตอนใหม่ กวีจะตัดความแล้วกล่าวเริ่มต้นใหม่ ในกลอนนิทานเรื่องดาราวงษ์ ฉบับจันทบุรี กวีจะใช้คำว่า “จะกล่าวถึง” เพื่อเริ่มต้นใหม่ ดังความว่า

จะกล่าวถึงธิดาจันทร์ปิ่นกษัตริย์	พรหมทัตปิตุเรศนางโฉมศรี
ประจวรโรคศอกศัลย์พันทวี	พระอินทร์ชูบผอมด้วยกรอมกรรม ²
อันเฒ่าโง่ซู้โภชนากระยาหาร	นิฤบาลเมินเหมือนให้เพื่อนชม
ทั้งแวงแคว้นแสนวิโยคโคกระงม	เซตนิคมใหญ่่น้อยพลอยรำคาญ

(หน้า 13, บรรทัด13-14, และหน้า 14, บรรทัด 1)

จะกล่าวถึงเกตราดาราวงษ์	พระพายส่งถึงกรุงพาราณสี
เห็นบ้านเมืองเรืองฟ้าในธานี	พระยินดีชื่นชมภิรมยา
จึงจัดแจงแต่งองค์พระทรงเดช	เป็นพราหมณ์เพศพานิชเสนาหา
ค่อยคลายเคลื่อนเลื่อนลอยเข้าพารา	ประทับท่าอยู่ที่ท้ายพระเวียงชัย

(หน้า 14, บรรทัด 3-5)

นอกจากนั้นผู้แต่งได้ดำเนินเรื่องไปตามลำดับเหตุการณ์หรือตามลำดับกาลเวลา กล่าวคือ ผู้แต่งได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนหลังได้อย่างเหมาะสมกลมกลืน ทำให้เนื้อเรื่องดำเนินไปจากต่อเนื่องไม่สลับซับซ้อน และทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์เพลิดเพลินและคล้อยตามไปกับเนื้อเรื่องที่ดำเนินไปอย่างสนุกสนาน ซึ่งผู้วิจัยได้สรุปเหตุการณ์ในเรื่องไว้ 9 ตอนคือ

ตอนที่ 1 กล่าวถึงเมืองมิตिला มีกษัตริย์ปกครองชื่อท้าวทศพรหมา มเหสีชื่อนางมณี มีพระโอรสชื่อ ดาราวงษ์

ตอนที่ 2 กล่าวถึงพราหมณ์ชื่อ ดวงจันทร์ และพราหมณ์ชื่อ จินดา ต่างสำเร็จวิชาความรู้ ออกเดินทางมาพบกันและตกลงเป็นมิตรสหายกัน ออกเดินทางจากเมืองสาวัตถีมาถึงเมืองมิตिला พบพระโอรสชื่อ ดาราวงษ์ จึงเข้าสวามิภักดิ์ ท้าวทศพรหมาและนางมณีมีความยินดีที่ได้พราหมณ์ทั้งสองเป็นที่เลี้ยงคอยดูแลดาราวงษ์

ตอนที่ 3 กล่าวถึงเมืองพาราณสี มีกษัตริย์ปกครองชื่อท้าวพรหมทัต มเหสีชื่อนางประไพ สุริยา เป็นหญิงสาวที่มีความงามและร่างกายมีกลิ่นหอม วันหนึ่งนางได้หิวแล้วเดินผมหลุดร่วง เกิดความเสียดาย จึงให้ช่างทองหล่อผอบและนำเส้นผมลอยน้ำด้วยบุพเพสันนิวาสของดาราวงษ์ และนางประไพสุริยาผอบผมจึงลอยน้ำมาถึงเมืองมิตिला

ตอนที่ 4 กล่าวถึงดาราวงษ์ เมื่อผอบลอยน้ำมาถึงเมืองมิตिलाก็เกิดอาการร้อนลุ่มในใจ จึงชวนพี่เลี้ยงไปอาบน้ำในแม่น้ำจึงได้พบผอบผม เมื่อเปิดผอบผมพบเส้นผมที่มีความหอมทำให้ ดาราวงษ์เกิดความลุ่มหลง ไม่ได้สติ ไม่ยอมทานอาหารจนร่างกายซูบผอม ทำให้ท้าวทศพรหมา และนางมณีร้อนใจมาก จึงเรียกพราหมณ์ทั้งสองมาพบเพื่อช่วยให้ดาราวงษ์ได้สติเหมือนเดิม ฝ่ายฝ่ายพราหมณ์พี่เลี้ยงของดาราวงษ์ได้กล่าวกับท้าวทศพรหมาว่า มีเพียงสตรีนางหนึ่งเท่านั้นที่จะช่วยดาราวงษ์ให้หายได้จึงต้องออกเดินทางตามหาเจ้าของผอบผม โดยจะผูกพยนต์เป็นเรือสำเภาและปลอมเป็นพ่อค้าพานิชล่องเรือไปในทะเล

ตอนที่ 5 กล่าวถึงเมืองพาราณสี ท้าวพรหมทัตบิดาของนางประไพสุริยา ประชวรด้วยโรคที่ไม่มีสามารถรักษาให้หายได้

ตอนที่ 6 กล่าวถึงดาราวงษ์ ลมได้พัดพาเรือสำเภามาถึงเมืองพราณสี ดาราวงษ์และพราหมณ์ทั้งสองได้ปลอมเป็นพ่อค้าพาณิชนำสินค้าเพชรพลอย แพรพรรณต่าง ๆ มาขาย แล้วจึงสืบถามจากเหล่าทหารว่าเมืองนี้มีกษัตริย์ประจวบอยู่ มีพระธิดาชื่อ ประไพสุริยา มีความงดงามมากและมีร่างกายที่หอม ดาราวงษ์จึงอยากที่จะพบเจอ พราหมณ์ทั้งสองจึงคิดอุบายที่เข้าไปรักษาอาการป่วยของท้าวพรหมทัต เมื่อเข้าไปรักษาอาการป่วยของท้าวพรหมทัตทำให้ดาราวงษ์และนางประไพสุริยาได้พบกันและเกิดความต้องใจกัน โดยมีพี่เลี้ยงของทั้งสองฝ่ายเป็นแม่สื่อให้แก่กัน ดาราวงษ์ลอบเข้าไปพบนางประไพสุริยา จนนางประไพสุริยาตกเป็นมเหสีของดาราวงษ์ ส่วนพราหมณ์จินดาลอบเข้าหานางพนมสวรรค์และพราหมณ์ดวงจันทร์ลอบเข้าหานางนพรัตน์ ทั้งหมดลึกลับพบกันจนเวลาล่วงเลยมาหลายเดือน

ตอนที่ 7 กล่าวถึงตอนที่ดาราวงษ์คิดที่พานางประไพสุริยาหนีกลับเมืองมิดิลา จึงหลอกพานางประไพสุริยาไปชมเรือสำเภา แล้วจึงพากลับเมืองมิดิลา

ตอนที่ 8 กล่าวถึงเหล่าทหารลาดตระเวนในทะเลพบเรือสำเภาแปลกจึงเข้าล้อมเรือไว้ สืบถามความว่า เป็นเรือของกษัตริย์ดาราวงษ์ มีนางประไพสุริยามาด้วย จึงคิดว่าดาราวงษ์น่าจะพานางประไพสุริยาหนีเพราะยังไม่ได้มีการอภิเษกสมรสกันแต่อย่างใด อีกทั้งจะเสื่อมเสียเกียรติยศไปถึงท้าวพรหมทัตด้วย จึงเข้าโอบล้อมยิงปืนสู้รบกัน แต่ทางฝ่ายดาราวงษ์กลับหลบหนีได้ อีกทั้งลมก็พัดพาเรือล่องลอยหายไป

ตอนที่ 9 กล่าวถึงเมืองพราณสี นางกำนัลไม่พบนางประไพสุริยาและนางพี่เลี้ยง จึงเข้ารายงานแก่ท้าวพรหมทัตและคิดว่าน่าจะหนีไปกับพวกพราหมณ์เพราะได้หายไปเหมือนกัน ท้าวพรหมทัตโกรธแค้นและโคกเศร้าเสียใจมากคิดที่จะยกทัพไปสู้รบแต่ติดที่อาการป่วย ทางฝ่ายทหารลาดตระเวนได้เข้ารายงานเรื่องเรือสำเภาของพวกพราหมณ์และได้พานางประไพสุริยาไปกับเรือนั้นด้วย ท้าวพรหมทัตเสียใจมากถึงกับสิ้นพระชนม์ ทางฝ่ายมเหสีจึงเรียกโหรมาทำนายแล้วจึงจัดการแต่งพระศพและให้เหล่าทหารช่วยกันดูแลรักษาบ้านเมืองต่อไป

จากการศึกษาการลำดับเหตุการณ์ของกลอนนิทานเรื่องดาราวงษ์ ฉบับจันทบุรี พบว่าไม่มีความซ้ำซ้อนในเหตุการณ์ เนื่องจากเป็นวรรณกรรมนิทาน การดำเนินเรื่องเริ่มต้นด้วยการเปิดเรื่องโดยกล่าวถึงเมืองของดาราวงษ์ เริ่มตั้งแต่เมื่อดาราวงษ์เจริญเติบโตเป็นวัยแรกเริ่มมีความสุขอยู่ในเมืองของตน กวีได้เปลี่ยนฉากโดยกล่าวถึงเมืองของนางเอกคือนางประไพสุริยา นางมีร่างกายที่มึกลิ่นหอม เมื่อหิวผมแล้วเกิดเสียดายเส้นผม จึงนำใส่ผอบลอยน้ำ กวีได้สร้างปมปัญหาของเรื่องขึ้นมาโดยให้ดาราวงษ์ได้พบกับผอบผมทำให้เกิดความคลุ้มคลั่ง จนทำให้ดาราวงษ์ต้องออกเดินทางตามหาเจ้าของผอบผม นั้น เนื้อเรื่องได้มีการพัฒนาต่อไปโดยมีการผูกพันเป็นเรือ

สำเนาเพื่อที่ดาราวงษ์จะได้ติดตามหาเจ้าของผอบผมจนได้พบกับนางประไพสุริยา เมื่อได้พบกับนางประไพสุริยาแล้วจึงเกิดความต้องใจกัน กวีได้ดำเนินเรื่องมาจนถึงจุดหักเหของเรื่องโดยดาราวงษ์ได้ลักลอบมาพบกับนางประไพสุริยาจนนางตกเป็นเป็นมเหสีของดาราวงษ์ กวีได้เปิดมปัญหาขึ้นมาใหม่โดยดาราวงษ์ได้หลอกให้นางประไพสุริยาขึ้นไปชมเรือ แล้วพากลับบ้านเมืองของตน เนื่องจากดาราวงษ์พานางประไพสุริยาขึ้นเรือหนีมา ทำให้ทำวพรหมทัตเกิดความโกรธจึงคิดที่จะยกทัพไปรบ ความโกรธทำให้ทำวพรหมทัตถึงกับสิ้นชีวิต พระมารดาของนางประไพสุริยาก็คิดความเสียใจแต่ก็ต้องดูแลรักษาบ้านเมืองให้อยู่ต่อไป เนื้อเรื่องจบลงตรงที่ทำวพรหมทัตสิ้นชีวิตจึงทำให้ไม่สามารถทราบการแก้ปัญหามาและการคลี่คลายปัญหาทั้งหมดได้

รูปแบบฉันทลักษณ์

กลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ ฉบับจันทบุรี เป็นนิทานประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ มีลักษณะคำประพันธ์เป็นคำกลอน ซึ่งเป็นฉันทลักษณ์ที่นิยมแต่งกันมากในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นและกลอนยังมีบทบาทในวรรณคดีหลายลักษณะอื่น ๆ เช่น กลอนบทละคร เพราะใช้ในกรแต่งเพื่อการแสดง และกลอนนิราศ กลอนเพลงยาว และนิทานคำกลอน กวีจะใช้แต่งเพื่อความบันเทิง

กลอนนิทานเป็นลักษณะคำประพันธ์ที่เรียบเรียงคำเข้าเป็นคณะมีสัมผัสตามลักษณะบัญญัติไม่มีบังคับเอก โท และ ครุ ลหุ ความไพเราะของกลอนอยู่ที่การใช้ถ้อยคำและสัมผัสเป็นสำคัญ สัมผัสนั้นมีทั้งสัมผัสนอกซึ่งเป็นสัมผัสบังคับและสัมผัสในซึ่งมิใช่สัมผัสบังคับแต่ถือกันว่าทำให้กลอนไพเราะยิ่งขึ้น

ลักษณะทั่วไปของคำประพันธ์ประเภทกลอนนิทานมีดังนี้

1. บทหนึ่งมี 2 บาท บาทที่ 1 เรียกว่าบาทเอก มี 2 วรรคคือ วรรคสลบและวรรครับ บาทที่ 2 เรียกว่าบาทโท มี 2 วรรคคือ วรรครองและวรรคส่ง และแต่ละวรรคใช้คำตั้งแต่ 7 – 9 คำ
2. มักขึ้นต้นเรื่องด้วยวรรครับของบาทเอก
3. การส่งสัมผัส คำสุดท้ายของวรรคสลบ สัมผัสกับคำที่ 3 หรือ 5 ของวรรครับ

คำสุดท้ายของวรรครับ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรครอง คำสุดท้ายของวรรครอง สัมผัสกับคำที่ 3 หรือ 5 ของวรรคส่ง และในบทต่อไปคำสุดท้ายของบทต้น สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรครับของบทต่อไปเสมอ

แผนผังกลอนนิทาน

	วรรครับ	
	0 0 0 0 0 0 0 0	}
วรรครอง	วรรคส่ง	
0 0 0 0 0 0 0 0	0 0 0 0 0 0 0 0	บทขึ้นต้น
วรรคสลับ	วรรครับ	}
0 0 0 0 0 0 0 0	0 0 0 0 0 0 0 0	
วรรครอง	วรรคส่ง	
0 0 0 0 0 0 0 0	0 0 0 0 0 0 0 0	

ตัวอย่างกลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์

เสด็จตั้งแผ่นดินสิ้นทั้งมวล

ไหว้พุทธัง รัชมัง ทั้งพระสงฆ์

พระมารดรบิดาอาจารย์

(หน้า 1, บรรทัด 1-3)

ขอประนมพรหมินท์พระอิศวร

โดยบังควรคงคาและวารี

อีกทั้งองค์ทำวับรุ่งซึ่งกรุงศรี

สวัสดีคุ้มภัยอย่าได้พาล

จากการศึกษากลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ ฉบับจันทร์ พบว่ามีการใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทกลอนเพลงยาวปนอยู่ในเรื่องนี้ด้วย ซึ่งลักษณะคำประพันธ์ประเภทกลอนเพลงยาวมีลักษณะคำประพันธ์เหมือนกับกลอนนิทานจะแตกต่างกันตรงที่คำสุดท้ายของบทสุดท้ายจะลงท้ายด้วย “เอ๋ย” เสมอ และเนื้อหาของกลอนเพลงยาวมีลักษณะเป็นกลอนสังวาสที่ใช้เป็นจดหมายเกี่ยวพราสีกันระหว่างชายกับหญิงที่มีการรำพึงรำพันถึงความรักหรือความพลัดพรากกันอย่างยืดยาวโดยไม่จำกัดบท จึงเรียกว่า “เพลงยาว” หรือบางทีก็เรียกว่า “กลอนสังวาส” หรือ “กลอนสังวาสเพลงยาว” (วิเชียร เกษประทุม, 2543, หน้า 49) โดยปรากฏในกลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ ตอนที่ดาราวงษ์ส่งสารพร้อมกับแหวนถึงนางประไพสุริยา เนื้อความในสารพรรณนาถึงเมื่อครั้งได้พบผอบผมและต้นต้นเดินทางตามหาเจ้าของผอบผมและพรรณนาถึงความรักที่มีต่อนางประไพสุริยาดังความว่า

ดอกไม้จิบแต่พอจิบก็กลับคลี

ในตัวอักษรสังระเส้นจำเรียวความ

ที่ร้ายรักภคินีจำนงมา

ด้วยแจ้งการพานพบประอบน้อย

เห็นสารศรีพร้อมพร้อมทั้งสาม

ถึงหน่อนามนางกษัตริย์เสนาหา

เอาชีวะมาถวายเป็นสหาย

ที่เลื่อนลอยในมหาชลาไหล

ไม่รู้แห่งเที่ยวแสวงพระเวียงชัย
หากกุศลหนหลังประทังช่วย
อย่าถือใจเลยว่าจนเป็นคนจร
เมื่อยามยากจะขอฝากชีวิตแม่
เมืองของน้องเหมือนหนึ่งกองอัคคีภาพ
ถึงนางอื่นหมิ่นแสนแดนดุสิต
เอ็นดูด้วยช่วยชูชีวาวย
ยามถนอมจะถนอมคอยอมแอบ
อย่าสูญเสียในการรักให้แรมวัน
(หน้า 29, บรรทัด 1-10)

ปืมประลัยอยู่ในห้องชโลทร
ไม่มอดม้วยได้มาพบมิ่งสมร
ตามนครต่างแดนแสนกันดาร
ไม่รับทุกข์เห็นเพียงแต่จะสังขาร
ราชฐานนั้นเป็นที่ป่าช้าชาย
มิใช่มิตรแล้วไม่ปรารถนาหมาย
เรียมไม่คลายความสวาทไม่คลายวัน
เมื่อยามแนบมิให้นางระคางขวัญ
จงแจ่มแจ้งให้เหมือนจันทร์กระจ่างเอย

การกำหนดความไพเราะของกลอนมีดังนี้ คือ

1. คำสุดท้ายของวรรคสลับ บาทที่ 1 ใช้ได้ทั้ง 5 เสียง คำสุดท้ายของวรรครับ บาทเอก ห้ามเสียงสามัญ และถือว่าเสียงจัตวาไพเราะ คำสุดท้ายของวรรครอง บาทโท ห้ามเสียงจัตวาและ ห้ามเสียงซ้ำกับคำส่งสัมผัส คำสุดท้ายของวรรคส่งบาทโท ห้ามเสียงจัตวา เสียงอื่นใช้ได้หมด แต่ถือกันว่า เสียงสามัญไพเราะที่สุด ดังตัวอย่าง

ดังขุนเขาเมรุไกรอันใหญ่ยิ่ง
ด้วยความรักหนักทรวงดังศรกริ่ง
เรียมเหมือนนกไรรังหวังแสง
แม่นเหมือนหมายแล้วไม่วายสวาทนาง
(หน้า 30, บรรทัด 4-7)

มาท่มทิ้งทอดทับไม่หนักถึง
จะนอนนั่งตั้งคะเนงอยู่ในนาง
จะฝากแฝงชีพน้องอย่าหมองหมาง
จนวันวางชีพม้วยชีวาวัง

จากตัวอย่างกลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ ฉบับจันทร์ ขำตันพบว่า ตรงตามข้อกำหนด ความไพเราะทุกประการ ดังนี้

คำสุดท้ายของวรรครับคือ คำว่า "ถึง" เป็นเสียงจัตวา ไปสัมผัสกับคำว่า "กริ่ง" ในวรรครอง ซึ่งเป็นเสียงสามัญ และไปสัมผัสกับคำว่า "นั่ง" ส่วนคำสุดท้ายของวรรคส่งคือคำว่า "นาง" ซึ่งเป็นเสียงสามัญไปสัมผัสระหว่างบทกับคำว่า "หมาง" เป็นเสียงจัตวา

2. สัมผัสในของกลอนนิยมสัมผัสสระเป็นสำคัญ ส่วนสัมผัสอักษรหรือสัมผัสพยัญชนะ เป็นสัมผัสประกอบ ดังตัวอย่าง

ถึงเมืองอินทร์ถิ่นฐานวิมานทิพย์	เห็นลิป ๆ ลอยสลับอยู่กลางหา
ทั้งดาวเดือนเลื่อนตามกันความวาว	ท้องฟ้าขาวเขียวรอบข้างขอบประจิม
เมฆเคลื่อนเกลื่อนกลุ่มระอุ่มอัป	ลมพัดผ่านย่อยอยู่หิมหิม
พระจันทร์แจ่มจรเยื้องเบื้องประจิม	ขยายยิ้มเบิกกลีบผกากร

(หน้า 39, บรรทัด 3-6)

จากตัวอย่างกลอนข้างต้นมีสัมผัสในโดยการใช้สัมผัสสระ ดังนี้ คำว่า อินทร์-ถิ่น, เดือน-เลื่อน, เคลื่อน-เกลื่อน, เยื้อง-เบื้อง โดยในบทหนึ่งจะมีการใช้สัมผัสอักษรด้วยเพื่อเพิ่มความไพเราะมากยิ่งขึ้น ดังนี้ ลิบ-ลิป-ลอย, ขาว-เขียว, ข้าง-ขอบ, ย้อย-อยู่-หิม-หิม, ขยาย-ยิ้ม

3. สัมผัสนอก เป็นสัมผัสสระ นิยมส่งสัมผัสจากคำสุดท้ายของวรรคสลับมายังคำที่ 3 ของวรรครับและส่งสัมผัสมายังคำสุดท้ายของวรรครองและส่งสัมผัสไปยังคำที่ 3 ของวรรคส่ง แต่บางครั้งอาจจะเลื่อนไปส่งสัมผัสไปยังคำที่ 5 ได้เช่นกัน

เจ้าจินดาดวงจันทร์ขึ้นชา	ก็แก่กว่าโอรสเราทั้งสอง
จึงเป็นที่พี่เลี้ยงเคียงประคอง	จึงนี้กว่าน้องร่วมครรภออย่าฉันทา
แล้วทำวไทเจ้าประทานให้เสร็จสรรพ	เครื่องประดับทั้งทาสทาสา
สองสหายสมหมายที่มุ่งมา	อยู่เมืองมิติลาสำราญนาน

(หน้า 4, บรรทัด 3-6)

จากตัวอย่างกลอนข้างต้นคำว่า "ชา" สัมผัสสระกับคำว่า "กว่า" และคำว่า "สอง" สัมผัสสระกับคำว่า "คอง" และคำว่า "น้อง" ส่วนอีกบทหนึ่ง คำว่า "สรรพ" สัมผัสสระกับคำว่า "ดับ" และคำว่า "ลา" สัมผัสสระกับคำว่า "มา" และ คำว่า "ลา"

ธรรมเนียมนิยมในการประพันธ์

ธรรมเนียมนิยมในการประพันธ์ หมายถึง ลักษณะแบบแผนที่กวียึดถือเป็นหลักในการประพันธ์ โดยมากยึดตามแนวทวิโบราณ ดังนั้นจะพบว่า การแต่งวรรณกรรมประเภทร้อยกรอง จะมีแบบแผนคล้าย ๆ กัน ธรรมเนียมนิยมในการแต่งกลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ มีดังนี้

1. การเปิดเรื่อง การเปิดเรื่องในวรรณกรรมท้องถิ่นจะยึดตามแบบวรรณกรรมประเภทร้อยกรองทั่วไป ซึ่งในการศึกษากลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ พบว่ามีส่วนต่าง ๆ ดังนี้

1.1 บทประณามพจน์ หรือการกล่าวไหว้ครู เป็นธรรมเนียมที่ถือว่าเป็นสวัสดิมงคลแก่ตัวกวีผู้แต่งเอง เป็นสิ่งที่ต้องกระทำก่อนเริ่มแต่งหนังสือ ส่วนเรื่องราวที่กวีกล่าวถึงในบทประณามพจน์นั้นโดยทั่วไปจะมีลักษณะเป็นทำนองเดียวกันคือ

1.1.1 การไหว้พระรัตนตรัย (พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์)

1.1.2 นมัสการทเวะ (พระวิษณุ พระอิศวร พระนารายณ์)

1.1.3 ไหว้เจ้าฟ้า เจ้านครที่ปกครองบ้านเมือง

1.1.4 ไหว้คุณมารดา บิดา

1.1.5 ไหว้พระอุปัชฌาย์อาจารย์

สำหรับกลอนนิทานเรื่อง ดารารวงษ์ ฉบับจันทบุรีนี้มีบทประหมามพจน์ที่กล่าวถึง การไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ดังข้อความว่า

เสด็จตั้งแผ่นดินสิ้นทั้งมวล	ขอประนมพรหมินท์พระอิศวร
ไหว้พุทธัง ธรรมัง ทั้งพระสงฆ์	โดยบังควรคงคาและวาริ
พระมารดรบิดาอาจารย์	อีกทั้งองค์ท้าวบำรุงซึ่งกรุงศรี
(หน้า 1, บรรทัด 1-3)	สวัสดีคุ้มภัยอย่าได้พาล

1.2 ปณิธานกวี คือ กวีได้แสดงความปรารถนาถึงสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่ผู้ประพันธ์ได้ ประพันธ์วรรณกรรมเรื่องนั้นขึ้นมา ในเรื่องดารารวงษ์ ฉบับจันทบุรี เมื่อกวีกล่าวบทประหมามพจน์ แล้วจึงได้กล่าวปณิธานกวี มีใจความว่า ขออย่าให้มีโรคภัยไข้เจ็บ ขอให้บิดามารดามีความสุข อย่าได้พบเรื่องที่ไม่ดี ดังข้อความว่า

ขออย่าให้ข้ามีโรคในสรรพางค์	ขอให้รูปร่างข้าพเจ้าราวกับอินทร์
ทั้งบิดรมารดาคนญาติ	ให้ผุดผาดผาสุกเป็นนิจลิน
การระย้าคำโรอย่าได้ยิน	ให้สูญสิ้นวอดวายละลายเอง
ทั้งหว่ายตรวนเครื่องจำที่ลำบาก	ให้ปราศจากผู้คนที่ข่มเหง
ใครนึกร้ายขอให้กายเขาเป็นเอง	ขอให้ข้าพเจ้าครั้นครอง
(หน้า 1, บรรทัด 3-6)	(เกียรติยศปรากฏครัน)

2. การลำดับเรื่อง การลำดับเรื่องของวรรณกรรมเรื่องนี้ ผู้แต่งใช้วิธีการเล่าเรื่อง เป็นลำดับปฏิทิน คือเรื่องเกิดก่อน เล่าก่อน เรื่องเกิดทีหลัง เล่าทีหลัง ไม่นิยมเล่าเรื่องย้อนกลับไป กลับมา ทำให้เนื้อเรื่องดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ไม่สลับซับซ้อนในเหตุการณ์ แต่หากเนื้อเรื่องของ นิทานที่เป็นเหตุการณ์ในระยะเวลาดียวกัน หรือเป็นเหตุการณ์ที่เป็นคู่ขนานกัน ซึ่งเกิดคนละ สถานที่กัน กวีจะใช้วิธีเปลี่ยนฉากเปลี่ยนตอน (รวีพิมพ์ สมจิตร, 2544, หน้า 72 อ้างอิงจาก พจนีย์ เพ็งเปลี่ยน, 2543, หน้า 47) โดยเริ่มต้นเรื่องด้วยการตั้งเมือง การกล่าวถึงชื่อเมือง กษัตริย์

ผู้ครองเมือง พระราชโอรส พระราชธิดา และเปิดตัวละครซึ่งมีทั้งตัวละครเอก ตัวละครรอง และ ตัวประกอบ จากนั้นกล่าวบรรยายถึงสภาพบ้านเมืองและเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเรื่อง เป็นลำดับต่อไป ดังตอนที่ว่า

ทั้งปรากฏมาศราชวังในจังหวัด	ล้วนแก้วแก้วเนาวรัตน์อันเจิดจัน
ชื่อเมืองมิลิลาสง่าครัน	พระทรงธรรมชื่อทศพรหมา
มเหสีนางมณีเป็นจอมนาถ	แล้วมีพระราชโอรสเส่นหา
เป็นชายเจ็ดเลิศล้ำในโลกา	ชื่อดาราสุริวงษ์สวัสดิ์
ทั้งบิดามารดรประคองถนอม	เป็นเจิมจอมนครศรีบุรีศรี
กุมารราชันชาติสืบสามปี	มีเสีน้อย ๆ นับร้อยพัน
ม้าหัดเล่นควบชื่อศิวราช	เที่ยวประพาสเนืองนในสวนขวัญ
แสนสนุกสุขเกษมทุกคืนวัน	ครั้นสายัณห์กลับมมายังธานี

(หน้า 2, บรรทัด 2-7)

กลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ มีการบรรยายหรือพรรณนาความเช่นเดียวกับ วรรณกรรมทั่ว ๆ ไป คือ มีบทชมโฉม บทคร่ำครวญ บทอัศจรรย์

2.1 บทชมโฉม ตอนที่ดาราวงษ์ลอบเข้าหานางประไพสุริยาถึงปราสาท นางประไพสุริยา กำลังหลับอยู่ เมื่อดาราวงษ์เห็นนางประไพสุริยาที่กำลังหลับก็เข้าโอบนางประไพสุริยา และ กล่าวชมความงามของนาง ดังความว่า

พระดาราสุริวงษ์พงษ์กษัตริย์	ประคองหัตถ์ชมพิศขนิษฐา
พิศโฉมให้ประโลมละลานตา	เหมือนโมราเมียมึงเจ้าโมลี
ขนงน้อมค้อมคั่นธนูเขียน	พระพักตร์เพียงจันทร์เมื่ออ่อนศรี
โอษฐ์ยิ้มเหมือนจะยิ้มให้ยินดี	มังสาครีดังสุวรรณบรรจง
พระกรกรรณถันเทียมประทุมเมศ	ประโลมเนตรแลในพระทัยหลง
ค่อยสอดกรซ้ออุ้มอุ้งน้ององค์	ประจงปลุกปลอบแก้วกันดาพลัน

(หน้า 36, บรรทัด 7-11)

2.2 บทคร่ำครวญ ที่เกิดขึ้นส่วนมากจะเป็นการพลัดพรากจากกันของตัวละคร ในเรื่อง ดาราวงษ์ เป็นตอนที่นางประไพสุริยาคร่ำครวญหาดาราวงษ์หลังจากที่ได้พบเจอกับ ดาราวงษ์แล้วทั้งสองเกิดมีใจต่อกัน ดังความว่า

แม้มีใครใจหาญทะยานเหิร	จะอ้งเชิญทรงฤทธิ์มาพิศมัย
พระขอผ้าริ้วทองของน้องไป	ดูพระทัยเหมือนจะรักน้องนักครัน
ไอ้ไหนพระจึงไม่มานหาน้อง	หรือขัดข้องด้วยทวารประการใด

จะอาลัยเหมือนหนึ่งใจน้องผูกพัน หรือทรงธรรมแก่ลี้ลับประโลมลวง
 ใ้อ์ทรงเดชช่างไม่วេหนาน้อง เมื่ออยู่วังคุมขังในวังหลวง
 แม้นเหาะได้น้องจะไปให้แนบทรงวรวง ต่อเดือนดวงลวงลับจิ้งกัปลับวัง
 (หน้า 22, บรรทัด 12 และ หน้า 23, บรรทัด 1-4)

2.3 บทอศักรรย์ เป็นตอนที่ดาราวงษ์ลอบเข้าหานางประไพสุริยาและนางประไพสุริยา
 กิตกเป็นมเหสีของดาราวงษ์ในคืนนั้น ดังความว่า

พลงประโลมโฉมประไพวิไลลักษณ์	ถนอมพัศตร์จุมพิตกนิษฐา
นางป้อมปิดปิดหัตถ์กษัตรา	แต่กามาบ้นปวนรำจวนใจ
พระเลี้ยวลอดสอดหัตถ์สัมผัสสพาด	แล้วปรามาสเชยชิดพิศมัย
สบทำนองต้องธรรมเนียมจนเปรมใจ	ดังได้ไปเมืองแมนทุกแดนดาว
ถึงเมืองอินทรีถิ่นฐานวิมานทิพย์	เห็นลึบ ๆ ลอยสล้างอยู่กลางหาว
ทั้งดาวเดือนเลื่อนตามกันวามวาว	ท้องฟ้าขาวเขียวรอบข้างขอบประจิม
เมฆเคลื่อนเคลื่อนกลุ่มระอุ่มอับ	ลมพยับฝนย่อยอยู่หิมหิม
พระจันทร์แจ่มจรเยื้องเบื้องประจิม	ขยายยิ้มเบิกกสิบผกากร
ภุมรินทร์บินโฉบมาโดยด่วน	เข้าเกลือกนวลบุบผาชาติอันหอมหวาน
สองละเลิงหลงชมประโลมลาน	เหมือนได้ผ่านจักรพรรดิสวัสดิ์

(หน้า 38, บรรทัด 12 ถึง หน้า 40, บรรทัด 1)

3. การปิดเรื่อง คือ การลงท้ายของเรื่อง การปิดเรื่องของวรรณกรรมแต่ละเรื่องจะมี
 ความแตกต่างกันออกไปแต่ส่วนมากจะจบลงด้วยความสุขของตัวละครที่เป็นฝ่ายธรรมะ การปิด
 เรื่องโดยทั่วไปจะเป็นการออกตัวของกวี บอกชื่อผู้เขียนหรือชื่อผู้คัดลอก บอกวัน เดือน ปีที่เขียน
 หรือวันที่คัดลอกจบ

การปิดเรื่องในกลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ พบว่า ไม่มีการปิดเรื่อง เนื่องจากเนื้อเรื่องใน
 ต้นฉบับยังไม่จบเนื้อเรื่อง โดยพบต้นฉบับเพียง 1 เล่มสมุดไทยซึ่งคาดว่าน่าจะมีเนื้อเรื่องต่อไปอีก
 แต่ยังไม่มีการค้นพบ เนื้อความในกลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ จบลงตรงที่ท้าวพรหมหัต
 สิ้นพระชนม์และนางมณีนั่งให้เหล่าทหารดูแลรักษาบ้านเมืองต่อไป โดยเนื้อความจบลงเท่านี้
 จากบริบทเนื้อหาของเรื่องน่าจะเป็นการจบตอนมากกว่าจะเป็นการจบเนื้อเรื่อง ดังความว่า

นางกษัตริย์ฟั่งสารอาจารย์แจ่ง	ค่อยขึ้นแข็งหญัตยานางโฉมศรี
แล้วเอื้อนอรรถดรัสสังกับเสนี	ตัวเราเป็นสัตว์หรืออยู่กรุงไกร
ท่านจงช่วยตรวจตราอาณาประชวร	เห็นแก่บาทจักรพรรดิที่ตักษัย
การพระศพจะสงบสงัดไว	ด้วยพระทัยสุริยาจะมาเมือง

นางสังเสรีจเสด็จเข้าปรางค์มาศ
พวกเสนาที่รักษาบุรีเรือง
(หน้า 58, บรรทัด 3-7)

ไอ่อนาททุกข์ตรอมจนผอมเหลือง
ในบ้านเมืองนั้นก็ไม่มียาตีพาน ฯ

ธรรมเนียมนิยมในการประพันธ์วรรณกรรมต่าง ๆ มีลักษณะที่เป็นแบบฉบับซึ่งกวีได้ยึดถือกันเรื่อยมา อาจจะไม่แตกต่างกันบ้างขึ้นอยู่กับท่วงทำนองการประพันธ์ของกวีแต่ละคนซึ่งในกลอนนิทานเรื่องดารารวงษ์ จะเห็นว่า มีลักษณะคล้ายกับวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ คือ มีการเปิดเรื่อง การลำดับเรื่อง และการปิดเรื่อง แต่ในกลอนนิทานเรื่องดารารวงษ์จะแตกต่างจากวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ ตรงที่ไม่มีการปิดเรื่อง เนื่องจากเนื้อเรื่องของกลอนนิทานไม่สมบูรณ์ ขาดตอนจบของเรื่อง แต่ถึงแม้ว่าเนื้อเรื่องจะไม่สมบูรณ์เพราะขาดตอนจบของเรื่องวรรณกรรมเรื่องนี้ก็ยังคงคุณค่าในฐานะที่เป็นวรรณกรรมท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือเรื่องหนึ่งควรแก่การศึกษาให้เข้าใจต่อให้ต่อไป

ศิลปะการใช้ถ้อยคำ ภาพพจน์และสัญลักษณ์

1. การใช้ถ้อยคำ

กลอนนิทานเรื่อง ดารารวงษ์ ฉบับจันทบุรีฉบับนี้ เป็นวรรณกรรมท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีการใช้ภาษาเช่นเดียวกับวรรณกรรมภาคกลาง แต่มีการแทรกภาษาพูดที่เป็นสำเนียงของท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การใช้ภาษาในเรื่องจึงเป็นการใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย ไม่ซับซ้อน และมีศิลปะในการใช้คำ มีความไพเราะของเสียงสัมผัส ความคมคายในการใช้คำที่มีความสอดคล้องกันอย่างเหมาะสม ดังนี้

1.1 การเล่นคำ การเล่นคำเป็นกลวิธีที่กวีนำคำที่เป็นคำเดียว คำคู่ หรือคำซ้อน มาจัดเรียงไว้ในตำแหน่งที่ใกล้เคียงกันหรือต่อเนื่องกันเพื่อให้เกิดเสียงเสนาะและให้ความรู้สึกลึกซึ้งในความหมายที่แตกต่างกันออกไป การเล่นคำที่ปรากฏในกลอนนิทานเรื่อง ดารารวงษ์ มีดังต่อไปนี้

1.1.1 การใช้คำซ้ำ เป็นการกล่าวซ้ำในคำ ๆ นั้น เพื่อให้เห็นภาพของข้อความหรือเนื้อความให้เด่นชัดขึ้น การซ้ำคำที่ปรากฏในเรื่อง ได้แก่ สาวสาว ฉิวฉิว หนุ่มหนุ่ม สางสาง ดีดี น้อยน้อย ไหนไหน ยิ้มยิ้ม คู่คู่ เคียงเคียง หึ่งหึ่ง รินริน หลากหลาก นึกนึก ไวไว ติดติด ชันชัน รื่นรื่น แลแล หิมหิม เสียวเสียว ดังตัวอย่างเช่น

อันลูกค้าแต่บรรดาที่แก่เฒ่า

ถึงจะเข้ามาถามซื้อก็ไขหู

ที่สาวสาวแล้วก็เลือกให้เลือกดู

จนได้ดูครบหัวทุกคน

นางสาวสาวชาวเมืองให้ลุ่มหลง

เฝ้าเวียนทรวงวันละสิบตลบหน

ถึงไปใจอยู่สำเภายนต์

อันพวกพลพระภูบาลสำราญใจ

(หน้า 16, บรรทัด 3-6)

จึงเลือกสรรเสนาได้ห้าร้อย ชั้นชาได้สิบห้าสิบหกปี (หน้า 10, บรรทัด 3-4)	ล้วนหนุ่มน้อยน้อยแรกรุ่งจำเรียดศรี ลูกผู้ติดตามเสด็จดาราวงค์
พอพระพายชายพัดมาฉิวฉิว กุศลส่งกรงกรุงนางกัลยา (หน้า 13, บรรทัด 10-11)	สำเภาปลิวมาในท้องพระเวหา เมตราพาเกือบไกลถึงธานี
นางสาวสาวก้าวขึ้นสำเภาใหญ่ ล้วนหนุ่มหนุ่มนึ่งขายน่าอายครัน (หน้า 15, บรรทัด 11-12)	เห็นพานิชจิตใจกระเสียวสัน จะเลือกสรรต่อตามให้ขามเกรง
ฝ่ายพระหน่อขัตติยาราวงษ์ ตื่นบรรทมตรมใจอาลัยนาง (หน้า 25, บรรทัด 5-6)	ครั่งรุ่งแสงสุริยงขึ้นสาบสาบ พระสำอางแต่งองค์อลงการ
ทั้งสองข้างสองนางพี่เลี้ยงเคียง เป็นคู่คู่เคียงเคียงเรียงประคอง (หน้า 36, บรรทัด 5-7)	สองพี่เลี้ยงทรุดนั่งลงทั้งสอง เอาฉากห้องขึ้นตั้งกำบังตา
เมฆเคลื่อนเกลื่อนกลุ่มระอุ่มอัป พระจันทร์แจ่มจรเยื้องเบี่ยงประจิม (หน้า 39, บรรทัด 5-6)	ลมพยับฝนย่อยอยู่หิมหิม ขยายยิ้มเบิกกليبผกากร
กาเหว่าร้องซ้องลั่นอยู่หนึ่ง ต่างกระซิบต่างสั่งหลังน้ำตา (หน้า 40, บรรทัด 6-7)	ต่างตะลึงเศร้าสร้อยละห้อยหา กษัตราสังนุชพระบุตรี
ถึงดึกตื่นคืนค่ำที่รำคิด จึงกรกริ่งปรีภษาสุดาเดียว (หน้า 43, บรรทัด 2-4)	ให้เปลี่ยวจิตอกใจนี้เสียวเสียว แม่เฉลียวสุดฉลาดช่วยกรีกกรอง
เจ้ากัลลึงเกลือกเสือกองค์นางนงลักษณ์ พระโคมยงสงสารนางกัลยา (หน้า 46, บรรทัด 5-6)	ก็เจียนจักสิ้นชีวิ้งลงสังขาร พระชลนาไหลหลังลงรินริน
ถึงกษัตริย์ขัตติยาแต่ปางหลัง ที่มีฤทธิ์คิดฆ่าบิดาตาย (หน้า 46, บรรทัด 10-12)	ยอมได้ฟังหลากหลากมามากหลาย ยิ่งซ้ำร้ายกว่าเราทั้งสองรา

กับกษัตริย์มิลิตาดาราวงษ์
หม่อมจันนี่กตริกคิดผิดทำนอง
(หน้า 53, บรรทัด 6-8)

ไวไวคล้ายช่องเห็นเงาเสา
ระทวยกายอายองค์พระทรงฤทธิ์
(หน้า 23, บรรทัด 5-7)

ว่าพระองค์ยอมยกให้สมสอง
แกลังหลอกลอมไว้ไม่เชื่อฟัง

โถมเฉลาหมายแจ้งไม่แคลงจิต
ทำสนทน์กดูว่าภูมินทร์

1.1.2 การซ้ำคำ เป็นการซ้ำคำในข้อความที่แตกต่างกัน เพื่อเน้นข้อความให้มีน้ำหนัก มักจะอยู่ต้นวรรคและกลางวรรค การซ้ำคำที่พบในวรรณกรรมเรื่องนี้เป็นการเน้นย้ำถึงสิ่งหนึ่งสิ่งใดให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น ตัวอย่างเช่น

ดาราวงษ์ทรงสดับแล้วรับพร
พระญาติวงศ์พงศาพยายาม
พระทรงศักดิ์หยุดพักดำเนินแพ
พระเหลียวหลังสั่งนางสุรางค์เรียง
พระสั่งพลางทางชวนสองพี่เลี้ยง
เจ้าดวงจันทร์จินดาดาราวงษ์
(หน้า 10, บรรทัด 11-12 และ หน้า 11, บรรทัด 1-3)

พระทรงศรวนสองพี่เลี้ยงนาง
ไฉนน้องจะได้ครองคูชีวิต
พี่เลี้ยงยิ้มพร้อมพรายภิปรายรับ
ที่การอื่นถึงองค์แล้วคงเป็น
(หน้า 16, บรรทัด 9-12)

หนอกษัตริย์ฟังสารสำราญจิต
จึงทูลว่าเครื่องยานี้ยากครัน
อันนอกนั้นเครื่องยาพอลาได้
พระธิดาได้สดับขยับองค์
(หน้า 21, บรรทัด 3-5)

อัศจรรย์ว่าพระเกตุมงกุฎโลก
พระวงศาว่าไฉ้พระภูวไนย
พวกเสนาว่าไฉ้พระทูลกระหม่อม
สาวสนมว่าพระร่มนิโครธา

ชูลีกรกราบครบคำรบสาม
ก็ติดตามแวดล้อมมาพร้อมเพรียง
ก็แข็งแซ่โคกคัลล์สนั้นเสียง
จงอยู่เวียงระว่างกันให้มั่นคง
ก็พร้อมเพรียงด้วยอำมาตย์ดังราชหงส์
ทั้งสามองค์นั่งทำบาสิพลัน

พี่ผู้ปราดเบื่องการชานาญจิต
พี่ช่วยคิดดับร้อนให้ผ่อนเย็น
พี่จะดับโคกได้แต่พอเห็น
กลัวแต่เย็นแล้วจะไม่อาลัยกัน

เห็นภูษิตริ้วทองที่สาวสวรรค์
เข้าสไบริ้วสุวรรณที่นางทรง
แต่สไบริ้วทองต้องประสงค์
แล้วโถมยงรวบรุดวิสูตรบัง

มาแสนโคกเคื่องขัดจนตักชัย
แต่นี้ไปนับปีไม่คืนมา
เคยโอบอ้อมชุบเลี้ยงไม่เพียงสา
เป็นเวรจําใจให้ไกลวง

มเหสีว่าบุรุษจะแรมรอก	ใครจะยกแซมสร้างเหมือนปางหลัง
พระวงศาว่า ไฉ้พระจอมมวัง	พระสุเมรุพังแล้วจะพึ่งผู้ใดเลย
พวกเสนาว่า ไฉ้พระจอมจักร	เคยเป็นหลักโลกาภิจจาเอ๋ย
ฝูงสนมว่าแต่ไปไม่มีเสบย	พระคุณเคยดับเชิญให้เย็นทรวง

(หน้า 55, บรรทัด 5-10)

1.1.3 การเล่นคำซ้อน เป็นการนำคำที่มีความหมายเหมือนกันหรือคล้ายกัน มาเข้าคู่กันแล้วเกิดเป็นคำใหม่ที่มีความหมายใกล้เคียงคำเดิมหรือเกิดเป็นความหมายใหม่

ในกลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ มีการนำคำที่มีความหมายเหมือนกันหรือคล้ายกัน มาซ้อนกันเพื่อเป็นการย้ำความหมายของคำนั้น ๆ ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ลงจากข้างย่างเยื้องมาจุงหัตถ์	หม่อมกษัตริย์สุดแสนเสนาหา
สนองสารปราศรัยกันไปมา	แล้วพลางพาพราหมณ์น้อยเข้าวังพลัน

(หน้า 4, บรรทัด 1-2)

บรรทุททั้งโภชนากระยาหาร	อสังการสิ่งของต้องประสงค์
ดูเจิดฉายท้ายล้วนแต่ทวนธง	เครื่องณรงค์ปืนรอบขอบเขตรา

(หน้า 10, บรรทัด 4-6)

นายสำเภา นั้นเป็นพราหมณ์ทรมมานพ	รู้ว่าองค์ทรงภพนั้นผอมเหลือ
เขากัดดีมียาวราเรื่อง	จะปลดเปลื้องโรคร้ายถวายยา

(หน้า 20, บรรทัด 6-8)

ทั้งสองท้าวธิบดินทร์ได้ยินทูล	ให้อาตุโรคไปพระทัยหาย
ชลนัยน์ไหลหลังลงพรังพราย	จึงปลอบสลายสุดสวาทราชไอรส

(หน้า 7, บรรทัด 9-10)

ก็เย็นเยียบเสียบเสียงไม่เกรียบกุก	ซ้ำเลื่องลูกลงแลให้แด่ดิน
แล้วแหวกมานแลดูพระภูมินทร์	ยุพาพินเคลิ้มองค์จุนลงเชิญ

(หน้า 23, บรรทัด 7-8)

สองพี่เลี้ยงเบิกบานสำราญอารมณ์	ถวายบังคมคืนกลับมาจับกาล
จินดาพราหมณ์ความคิดประดิษฐ์แต่ง	เป็นยันต์แยงขันซึ่งกึ่งประสาน

(หน้า 9, บรรทัด 8-10)

ชวาลาส่องหน้าเป็นนวลแจ่ม	แก้มเฉลิมปลั่งเปล่งดังเพ็งฉาย
ทั้งสองพราหมณ์ยืนยิ้มอยู่พริ้มพราย	น่าเสียดายด้วยมามากลำบากใจ

(หน้า 36, บรรทัด 1-3)

จากตัวอย่างข้างต้นคำที่มีความหมายว่า เดิน เดินอย่างมีท่าทาง คือคำว่า “ย่าง” และ “เยื้อง” มีความหมายใกล้เคียงกันนำมาเรียงซ้อนกันเป็นคำว่า “ย่างเยื้อง” มีความหมายว่า เดินอย่างมีลีลา ท่าทาง

คำที่มีความหมายว่า อาหาร คือคำว่า โภชนา และ กระจายอาหาร นำมาเรียงซ้อนกันเป็นคำว่า โภชนากระจายอาหาร

คำที่มีความหมายว่า เอาออก คือคำว่า ปลด เปลื้อง นำมาเรียงซ้อนกันเป็นคำว่า ปลดเปลื้อง

คำที่มีความหมายว่า เคลื่อนที่ไปอย่างของเหลว คือคำว่า ไหล หลัง นำมาเรียงซ้อนกันเป็นคำว่า ไหลหลัง

คำที่มีความหมายว่า มีความรู้สึกตามผิวหนัง หนาวเย็น คือคำว่า เย็น เยียบ นำมาเรียงซ้อนกันเป็นคำว่า เย็นเยียบ

คำที่มีความหมายว่า ทำให้ตั้ง คือ ชัน ชิ่ง นำมาเรียงซ้อนกันเป็นคำว่า ชันชิ่ง

คำที่มีความหมายว่า ผ่องใส ฉายออก นำมาเรียงซ้อนกันเป็นคำว่า ปลั่งเปล่ง

1.1.4 การเล่นคำโดยใช้คำสลับที่กัน เป็นการนำคำที่เป็นกลุ่มคำเดียวกัน มาเรียงลำดับต่างกัน ทำให้ความหมายของคำเปลี่ยนไปหรือมีความหมายใกล้เคียงกัน ในกลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ ฉบับจันทร์บุรี ปรากฏคำว่า “ติดตามตามติด” ดังนี้

เมื่อติดตามตามติดประชิดไล่

เขาชักลิกทางไปกลางสวรรค์

จะติดตามต่อไปเห็นไม่ทัน

จึงพากันกลับมาราบบังคมทูล

(หน้า 53, บรรทัด 9-10)

1.2 การเล่นเสียงสัมผัส การเล่นสัมผัสในกลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ ฉบับจันทร์บุรี มีปรากฏอยู่ 2 แบบ คือ สัมผัสนอกและสัมผัสใน ดังนี้

1.2.1 แบบสัมผัสนอก คือ คำสัมผัสนอกบาทเดียวกันจะสัมผัสกันด้วยสระเดียวกัน ซึ่งในกลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ ฉบับจันทร์บุรี ประพันธ์ด้วยคำประพันธ์ประเภทกลอนสุภาพหรือกลอนแปด การส่งสัมผัสจะให้คำสุดท้ายของวรรคสลับสัมผัสกับคำที่ 3 หรือคำที่ 5 ของวรรครับ และคำสุดท้ายของวรรครับสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรครอง คำสุดท้ายของวรรครอง จะสัมผัสกับคำที่ 3 หรือ 5 ของวรรคส่ง ดังนี้

พระธิดาทศนาผอบน้อย

ที่รูปรอยให้เขาทำยังจำได้

ก็เห็นจริงของพระองค์เธอจงใจ

ยิ่งอาลัยถึงโลดละเลิงลาน

ทั้งสามนางต่างคนก็ต่างคลั่ง

เฝ้าถอยหลังอ่านกลอนอักษรสาร

แล้วอ้อมใจใส่แหวนแสนสำราญ

ประเดี๋ยอ่านประเดี๋ยวล้ำพระอัมมรงค์

(หน้า 30, บรรทัด 8-11)

จากบทประพันธ์ข้างต้นจะเห็นว่าการส่งสัมผัสกันคือ คำสุดท้ายของวรรคสลับ คือคำว่า “น้อย” ส่งสัมผัสไปยังคำที่ 3 ของวรรครับคือคำว่า “รอย” และคำสุดท้ายของวรรครับคือ คำว่า “ได้” ส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรครองคือคำว่า “ใจ” และส่งสัมผัสไปยังคำที่ 3 ของวรรคส่งคือคำว่า “ลัย” ส่วนคำสัมผัสระหว่างบทคือคำว่า “ลาน” และคำว่า “สาร”

นางพingsารหวานวาบให้ซาบจิต	แต่จริตแกล้งทำคำเฉลย
พระอย่าแกล้งแต่งลมมาลวงเลย	น้องไม่เคยรทหวานรำคาญใจ
อันเชื้อชาติเชิงชายแล้วหลายล้น	ยอมได้ยินมันคงไม่สงสัย
กษัตริย์ชายไว้มิตรเห็นผิดไป	ราวกะไพรไร่ัศรชยา

(หน้า 38, บรรทัด 3-6)

จากบทประพันธ์ข้างต้นจะเห็นว่าการส่งสัมผัสกันคือ คำสุดท้ายของวรรคสลับ คือคำว่า “จิต” ส่งสัมผัสไปยังคำที่ 3 ของวรรครับคือคำว่า “วิต” และคำสุดท้ายของวรรครับคือ คำว่า “เฉลย” ส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรครองคือคำว่า “เลย” และส่งสัมผัสไปยังคำที่ 3 ของวรรคส่งคือคำว่า “เคย” ส่วนคำสัมผัสระหว่างบทคือคำว่า “ใจ” และคำว่า “สงสัย”

1.2.2 แบบสัมผัสใน คือ คำสัมผัสในบาทเดียวกันซึ่งคำสัมผัสในนั้นจะมีทั้ง สัมผัสสระและสัมผัสอักษร ดังนี้

- สัมผัสอักษร หมายถึง คำที่สัมผัสภายในบาทเดียวกันซึ่งใช้อักษรเดียวกัน ในวรรคเดียวกัน ดังนี้

คำที่เป็นอักษรอย่างเดียวกันเคียงกัน 2 คำ เรียกว่า คำคู่	
จะถึง <u>ก</u> อง <u>คร</u> อง <u>ค</u> ู่ <u>ก</u> ำ <u>ด</u> ัด	จึง <u>พ</u> ระ <u>ห</u> วด <u>ห</u> ว <u>า</u> ด <u>อ</u> ง <u>ค</u> ์ <u>ใน</u> ส <u>ง</u> ส <u>า</u> ร
จะ <u>อ</u> า <u>ส</u> า <u>ว</u> ำ <u>ก</u> ล <u>ำ</u> ว <u>พ</u> ระ <u>โล</u> ม <u>ล</u> า <u>น</u>	ให้ <u>ห</u> าย <u>ก</u> าร <u>ค</u> ล <u>ุ</u> ม <u>ค</u> ล <u>ึ</u> ง <u>เ</u> ม <u>ิ</u> อ <u>น</u> ย <u>ัง</u> ใจ

(หน้า 8, บรรทัด 7-8)

สัมผัสแบบอักษรอย่างเดียวกันเคียงกัน 3 คำ เรียกว่า คำเทียบคู่ ดังนี้

ล <u>ึ</u> ว <u>น</u> พ <u>เ</u> ช <u>ร</u> พ <u>ร</u> าย <u>พ</u> ร <u>า</u> ว <u>ร</u> า <u>ว</u> กับ <u>เช</u> ย <u>น</u>	ดู <u>ง</u> า <u>ม</u> เจ <u>ี</u> ย <u>น</u> จ <u>ัน</u> ท <u>ร์</u> แจ <u>ม</u> ใน <u>เว</u> ห <u>า</u>
ช <u>ว</u> น <u>พ</u> ี <u>เ</u> ี <u>ย</u> ง <u>ร</u> ว <u>ม</u> ใจ <u>แ</u> ล <u>้ว</u> ไ <u>ค</u> ล <u>ค</u> ล <u>า</u>	ก <u>ับ</u> เส <u>น</u> า <u>เ</u> ้า <u>เช</u> ต <u>นิ</u> เว <u>ศ</u> น <u>ี</u> ว <u>ัง</u>

(หน้า 25, บรรทัด 6-8)

จ <u>ิง</u> จ <u>ัด</u> แ <u>จ</u> ง <u>แ</u> ต <u>ง</u> อ <u>ง</u> ค <u>์</u> พ <u>ระ</u> ท <u>ร</u> ง <u>เด</u> ช	เป็น <u>พ</u> ร <u>า</u> ห <u>ม</u> ณ <u>์</u> พ <u>ศ</u> พ <u>า</u> นิ <u>ช</u> เส <u>น</u> ห <u>า</u>
ค <u>่อ</u> ย <u>ค</u> ล <u>า</u> ย <u>เ</u> ค <u>ล</u> ี <u>อ</u> น <u>เ</u> ล <u>ือ</u> น <u>ล</u> อ <u>ย</u> เ <u>้า</u> พ <u>าร</u> า	ป <u>ระ</u> ท <u>บ</u> ท <u>่า</u> อ <u>อยู่</u> ที่ <u>ท</u> ำ <u>ย</u> พ <u>ระ</u> เว <u>ี</u> ง <u>ช</u> ัย

(หน้า 14, บรรทัด 4-5)

สัมผัสแบบอักษรเดียวกันเคียงกัน 4 คำ เรียกว่า <u>คำเทียบมรด</u> ดังนี้	
นี้เวียงวังกษัตริย์หรือป่าเขา	จึงโดนเดาตั้งมาถึงได้
ประมาทเล่นเป็นน่าจะเจ็บใจ	มาลูบไล้ต้องจับทั้งหลังบนอน
(หน้า 37, บรรทัด 7-8)	
แม้อย่างหมางว่าจะหมายเป็นฝ่ายสอง	ผิดจากน้องแล้วไม่นึกจำนงหมาย
จนสุดสิ้นดินฟ้าชีวาวาย	ไม่เคยโอนคลายคลาดแล้วเจ้าแก้วตา
(หน้า 38, บรรทัด 11-12)	
สัมผัสแบบอักษรเดียวกันเคียงกัน 5 คำ เรียกว่า <u>คำเทียบมรด</u> ดังนี้	
ที่จงจิตคิดถึงคะเนิ่งน้อง	แต่ตรึงตรองตรมตรอมจนผอมเหลือง
จึงจากวังร้างแรมบุรีเรือง	มาถึงเมืองเขาวมาลย์ด้วยการรัก
(หน้า 37, บรรทัด 3-4)	
พระธิดาทศนาผอบน้อย	ที่รู่ปรอยให้เขาทำยังจำได้
ก็เห็นจริงของพระองค์เธอจงใจ	ยังอาลัยถึงไลดละเล็งลาน
(หน้า 30, บรรทัด 8-10)	
สัมผัสอักษรเดียวกันเรียงกัน 2 คู่ เรียกว่า <u>คำทับคู่</u> ดังนี้	
แม่ประไพไพจะมาเน็กจะนี่นี่	อารมณ์พี่หรือจะร้างอย่าหมางหมาย
สวาทแม่แต่ว่าจนวันตาย	ไม่เคยโอนคลายพลัดพรากไปจากกัน
(หน้า 40, บรรทัด 12 และ หน้า 41, บรรทัด 1)	
อันแพทย์ยากก็รักษาสุดตำรับ	มีอาจดับโรคลงน่าสงสาร
แต่ประทั่งยังกายไม่วายปราณ	ก็เนิ่นนานรั้งวังมาทั้งปี
(หน้า 14, บรรทัด 2-3)	
สัมผัสอักษรเดียวกันเรียงกัน 2 คำหรือ 3 คำโดยมีพยัญชนะอื่นคั่นกลาง 1 คำ เรียกว่า <u>คำแทรกคู่</u> ดังนี้	
<u>พอพระพายชายพัดมาฉิว ๆ</u>	สำภาพลิ่วมาในท้องพระเวหา
กุศลส่งกรงกรุงนางกัลยา	ภคตราพาเกือบไกลถึงธานี
(หน้า 13 บรรทัด 10-11)	
สำเร็จเรื่องสารตราเวลาตี	ลงนอนนึกสมคะเนไม่อาจขนาง
จนแจ่มแจ้งแต่งองค์ทรงสำอวง	ก็เยื้องย่างเยี่ยระยาตรเข้าวังใน
(หน้า 28, บรรทัด 3-4)	

สัมผัสอักษรเดียวกันเรียงกัน 2 คำหรือ 3 คำโดยมีพยัญชนะอื่นคั่นกลาง 2 คำ
เรียกว่า คำแทรกกรด ดังนี้

ยามถนอมจะถนอมคอยอมแอบ	เมื่อยามแนบมิให้นางระคางขวัญ
อย่าสูญสารในการรักให้แรมวัน	<u>จงแจ่มแจ้งให้เหมือนจันทร์กระจ่างเอย</u>
(หน้า 29, บรรทัด 8-10)	
หม่อมก็มีวาสนายศกาศักดิ์	จะไว้รักเหมือนหนึ่งสารไม่เห็นสม
อันหญิงอัปมเพราะหลงลม	<u>ด้วยเกรียมกรรมกรรมจิตตั้งกรีดกริ่ง</u>
(หน้า 32, บรรทัด 6-8)	

- สัมผัสสระ หมายถึง คำสัมผัสภายในบาทเดียวกันที่เป็นคำสัมผัสสระและ
ตัวสะกดอยู่ในมาตราเดียวกัน ดังนี้

สระสัมผัสเดียวกัน 2 คำ เรียกว่า <u>คำเคียง</u> ดังนี้	
สองพี่เลี้ยงเคียงองค์พระทรงธรรม์	เจ้าดวงจันทร์ดูยามตามตำรา
อันนารีมีบุญเป็นมิ่งเมือง	อยู่ข้างเบื้องทักษิณะทิศา
ให้ตั้งกล้องส่องตรงในคงคา	ได้มหาสิทธิโชคก็โบกธง
ตีผ้าล่อล่อนชั้นใบขึ้นใส่รอก	ขยายออกรับลมสมประสงค์
สำภาทงล้องแล่นตามลมตรง	พระพายส่งพัดออกทะเลเล็ก
แลละลิวทิวเมฆเป็นคว้นหมอก	เสียงละลอกไหลคคะนองอยู่ก้องกึก
กระโครมล้นบันเทิงอยู่เคิ่งครึก	เสียงพิลิกว่าเหว่ทะเลวน
(หน้า 11, บรรทัด 3-8)	

จึงจัดแจงแต่งองค์พระทรงเดช	เป็นพรหมณ์เพศพาดิษเสนาหา
ค้อยคลายเคลื่อนเลื่อนลอยเข้าพารา	ประทับท่าอยู่ที่ท้ายพระเวียงชัย
ลงกำปั่นขึ้นกว่านทอดสมอ	ตีผ้าล่อล่อนล้นอยู่หวนไหว
ผ่ายพหลมนตรีชาวกรุงไทร	ก็ลงไปซักถามตามทำนอง
(หน้า 14, บรรทัด 4-7)	

สระสัมผัสเคียงกัน 3 คำ เรียกว่า คำเทียบเคียง ดังนี้

ถ้ามาดมั่นแสนสุดสวาทหมาย	อย่าระคายค่านองสนองไซ
ให้สมสารผ่านฟ้าที่อาลัย	น้องฝากใจไว้ในที่อ่านเอย
(หน้า 33, บรรทัด 11-12 และ หน้า 34, บรรทัด 1)	

ทั้งประไพสุรียาลูกกาดี	ทำเช่นนั้นแล้ว <u>ไม่ว่าง</u> ให้ชายหน้า
จะเชือดเนื้อถือทิ้งให้แรงกา	สมน้ำหน้าที่มันนอกน้ำใจไป
(หน้า 52, บรรทัด 12 และ หน้า 53, บรรทัด 1)	

สระสัมผัสเรียงกัน 2 คู่ เรียกว่า คำทบเคียง ดังนี้

แต่บัก**ษิณ**บิน**น**ัก**ก**วัก**ละ**โย**ชน**์ ออกลอยไลดบินโบายไปโดยหวัง
จน**ห**อบ**แ**ห่ง**แ**รง**ครุท**สุด**ก**ำ**ล**ง ลงจับยังครีบบลาระอาใจ
(หน้า 13, บรรทัด 3-4)

แล้ว**ก**าง**ก**ร**ช**้อน**ช**ม**ภ**ิ**ร**ม**ณ**โ**ณ**ม เทยประโลมให้เจ้าลิ้มอาลัยหลัง
ค**อ**ย**ผ**า**สุ**ก**ท**ุก**ช**ี**ร**อน**ผ**อน**ป**ระ**ท**ง เหนือบัลลังก์ห้องท้ายบาทลีลาน
(หน้า 47, บรรทัด 1-2)

สระสัมผัสเดียวกัน 2 คำ โดยมีสระอื่นคั่นกลาง 1 คำและอยู่ปลายวรรค เรียกว่า คำเทียมแอก ดังนี้

ซึ**น**น**ิ่ง**หง**ส์**ต**ร**ง**เห**ิน**ห**มา**ย**ป**ร**าง**ค**ำ**มา**ส เทียบปราสาทเสกสะกดให้หลับไหล
ด**า**ร**า**ว**ง**ษ**์**ก**ร**ง**มา**แท**น**นาง**ส**าม**ว**ัย ที่เลี้ยงไปขึ้นเตียงที่เลี้ยงปล้น
ต**ำ**ง**ป**ระ**ค**อง**น**ิ่ง**แ**น**บ**ณ**อ**ม**ป**ล**ุ**ก ให้นางลูกเล่าโลมแล้วรับขวัญ
พ**ระ**ช**ย**ช**ิต**ร**ิ**ด**า**ว**ิ**ลา**ว**ล**ย์** พลงรำพันชวนพลอดให้เพลินใจ
(หน้า 42, บรรทัด 7-10)

พ**ระ**ฟ**ิง**นาง**พ**ล**าง**ช**ว**น**ให้**ท**ร**ง**ค**ร**ี**อง อร่ามเรื่องด้วยวิเชียรอันเชิดฉัน
ก**ระ**แ**อม**ไ**อ**ให้**เส**ียง**ที่**เลี้ยง**ปล**้น เจ้าดวงจันทร์จินดาก็แจ่มใจ
(หน้า 44, บรรทัด 10-11)

สระสัมผัสเดียวกัน 2 คำ โดยมีสระอื่นคั่นกลาง 1 คำ อยู่ต้นหรือกลางวรรค เรียกว่า คำแทรกเคียง ดังนี้

อัน**ล**ูก**ค**ำ**แต่**บ**ร**ร**ดา**ที่**แ**ก**เ**ม**่า** ถึงจะเข้ามาถามซ้ออีกไซ้หู
ที่**ส**าว**ส**าว**แล้ว**ก็**เส**ือก**ให้**เส**ือก**ดู จนได้ดูครบหัวทุกตัวคน
(หน้า 16, บรรทัด 3-5)

ป**ระ**ค**อง**ก**ร**ช**้อน**อ**ุ้ม**ผ**อบ**นาง เข้าสู่ปรางค์แท่นรัตนัชชาวล
พ**ระ**ช**ำ**ที่**ไ**ส**ย**า**ส**น์**บ**น**อา**ส**น์**แ**ก**ว ให้วาดแว่วพิศวงในสงสาร
(หน้า 6, บรรทัด 3-5)

สระสัมผัสเดียวกัน 2 คำ โดยมีสระอื่นคั่นกลาง 2 คำ เรียกว่า คำแทรกแอก ดังนี้
ม**ำ**ห**ัด**เล่น**คว**บ**ช**ี**้อ**ศ**ว**ร**า**ช เทียวประพาสเนียนอกในสวนขวัญ
ส**แ**น**ส**น**ุ**ก**สุ**ข**เกษ**ม**ท**ุก**ค**ี**น**วัน ครั้นสายัณห์ก็กลับมายังธานี
(หน้า 2, บรรทัด 6-7)

อันแพทยาก็รักษาสุดตำรับ
แต่ประทัมยังกายไม่วายปรมาณ
(หน้า 14, บรรทัด 2-3)

มิอาจดับโรคลงน่าสงสาร
ก็เนิ่นนานรั้งริงมากิ่งปี

1.3 จังหวะและลีลาของคำ ลีลา หมายถึง การเยื้องกายอย่างงดงาม จังหวะ คือ ระยะเวลาหรือช่วงที่ซ้ำกันอย่างมีอัตราสม่ำเสมอ เช่น คลื่นแล่นเข้ากระทบฝั่งเป็นระยะ ๆ เป็นลีลาจังหวะของธรรมชาติ

ลีลาจังหวะในวรรณกรรมร้อยกรอง คือช่วงที่มีผลทางด้านเสียงและจังหวะ อาจมีเสียงอ่อนเนิบหรือคึกคัก กระชั้นกระซาก กระแทกกระทั้น เนื้อเรื่องตอนใดต้องการแสดงอารมณ์รุนแรง ลีลาจังหวะต้องเร่งเร้า สามารถทำให้เกิดเสียงของบทร้อยกรอง สอดคล้องกับเนื้อเรื่องตอนนั้น (กุหลาบ มัลลิกะมาส, 2537, หน้า 164) เช่น บทโคลง ตอนที่ท้าวพรหมทัตรู้ว่าดาราวงษ์พานางประไพสุริยาหนีไปก็แสดงอารมณ์โกรธโดยใช้คำที่ด่าทอที่เป็นภาษาชาวบ้าน ดังบทประพันธ์ว่า

เจ้าพรหมณ์น้อยที่เอาเข้ามถวายเป็น

พาประไพสุริยากุมารี

อิกาลีพี่เลี้ยงก็ไปด้วย

พระจอมวังฟังทูลถึงธิดา

ด้วยโทโสโรคาไม่รู้ลึก

อุหม่อมแม่แลหน้าอีก้านล

ไม่มีใครเป็นใจช่วยเจ็บร้อน

เพราะเจ็บไข้ภูมิได้ระวังดู

กูจะขับทัพลวงทะเลลงไล่

มันซัดใครกูจะให้เอาตัวมา

เหวยมหาเสนเริงตรีทัฬห

สักห้าร้อยเรือแล่นไปบัดดล

ทั้งประไพสุริยาลูกกาลี

จะเขียดเนื้อเถื่อทิ้งให้แรงกา

มนตรีกลัวตัวสันดังผีสิง

ใครหลบหลีกตีโบายตะบึงไป

(หน้า 52, บรรทัด 4-12 และ หน้า 53, บรรทัด 1-2)

ทั้งสามนายลอบลวงสำเภานี้

เมื่อคืนนี้หายไปไนไสยา

ตั้งเหยี่ยวฉวยโฉบคาบเอาปีกษา

เธอโกรธาตละไฟประลัยกัลป์

ลูกสะอึกจับแกว่งพระแสงขรรค์

มึงให้มันองอาจประมาท

มันยกย่อนกันเสียหมดให้ออดสู

มึงยอมรู้กันเสียสิ้นทั้งพารา

จับให้ได้แล้วแล้วจะชักให้หนักหนา

พิฆาตฆ่าเสียทั้งโคตรไธ้ทรชน

ให้เสริ้จสรรพทั้งสำเภานเหล่าพหล

จะไปพันมือกูอย่าสงกา

ทำเช่นนั้นแล้วไม่ไว้ให้ชายหน้า

สมน้ำหน้าที่มันนอกน้ำใจไป

ออกอุ้นวังเกณฑ์กันอยู่ห้วนไหว

ทั้งนายไพร่วังพัลวันกัน

จะสังเกตเห็นลีลาจังหวะอันเกิดจากเสียงหนักเบา มีลักษณะการกระชั้นกระชาก อันแสดงถึงอารมณ์โกรธ หรือบทที่มีลีลาจังหวะลีลาอ่อนไหวละมุนละไมกลม่อมใจให้เคลิบเคลิ้ม ผ่อนคลายไปกับบรรยากาศขณะนั้น ดังตอนที่ดาราวัชร์และเหล่าเสนาทหารออกเดินทางตามหา เจ้าของผอบผมโดยล่องเรือไปตามแม่น้ำซึ่งต่างก็ขึ้นชมท้องทะเลและฝูงปลาต่างๆ ก็มาแหวกว่าย ในทะเล ดังบทประพันธ์ว่า

พระโหมศรีพี่เลี้ยงเสมอจิต	สถิตทำยเอาตราลโมสร
ชวนกันชมมัจฉาในสาคร	ลอยสลอนแลสล้างมากกลางชล
ทั้งงูเงือกเสือกว่ายมากลาดเกลื่อน	เป็นพวกเพื่อนพงษ์เฝ้าเหล่ามัจฉา
ปลาสวายว่ายเกลื่อนในคงคา	เหราวิบคลื่นระรื่นเริง
ปลาเสียมู่งเหยื่อเหมือนเสียว่อง	โลมามองโลดโดดเถลิง
ว่ายเข้าฝ้ายฝูงสวายกระจายเจิง	ฉลามแล่นละเลิงทะเลวงโจน
กริมตาข้าสรว้อยขึ้นลอยกลาด	กุมภีฟาดหางอยู่ผางโผง
สลาดหลลบลโอดกระโดดเจอง	สัญจรโจนท่องเที่ยวชโลทร
ไฉ้มัจฉาหาเหยื่อยังสมอยาก	เรียมล่าบักด้วยแสงดวงสมร
แม่นสมเหมือนฝูงปลาในสาคร	จะว่ายร้อนค้อยสำราญบานกมล

(หน้า 12, บรรทัด 4-11)

2. ภาษาภาพพจน์

ภาพพจน์ หมายถึง ถ้อยคำที่เป็นสำนวนโวหารทำให้นึกเห็นเป็นภาพ, ถ้อยคำที่เรียบเรียงอย่างมีชั้นเชิงเป็นโวหาร มีเจตนาให้มีประสิทธิผลต่อความคิด ความเข้าใจ ให้จินตนาการและถ่ายทอดอารมณ์ได้อย่างกว้างขวางลึกซึ้งกว่าการบอกเล่าที่ตรงไปตรงมา (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 820-821)

ดังนั้น ภาษาภาพพจน์ จึงเป็นกลวิธีการใช้ภาษา โดยการเรียบเรียงถ้อยคำต่าง ๆ เพื่อให้เกิมนิภาพ เกิดความซาบซึ้งประทับใจที่ชวนให้นึกถึงเรื่องราวต่างๆ ซึ่งในกลอนนิทานเรื่อง ดาราวัชร์ พบว่ามีการใช้ภาษาภาพพจน์ ดังนี้

2.1 อุปมา (Simile) เป็นการเปรียบเทียบความเหมือนกันของสองสิ่ง โดยมีคำเชื่อมโยงอย่างชัดเจน เช่น ดัง เหมือน ราวกับ ดังตัวอย่างเช่น

มารวยระรินขึ้นจิตจอมกษัตริย์	หอมกระหวัดดินโดยโหยถวิล
ประหลาดใจใครหนอในธรณินทร์	จึงมีกลิ่นเกศาตั้งเสาวคนธ์

(หน้า 5, บรรทัด 4-5)

เป็นธิดาธิดินทรปิ่นกษัตริย์ ชื่อประไพสุริยากุมารี ใครจับต้องติดละของตั้งจันทน์อบ วันหนึ่งนางสาขเกล้าชยายคลาย (หน้า 4, บรรทัด 7-10)	พรหมทัตจอมเจ้าพาราณสี หอมอินทรียี่ตั้งเกสรกระจอนจาย กว่าจะครบเจ็ดวันจึงพลันหาย ที่ร่วงหลุดสุดเสียดายดังดวงตา
ปลาเลื่อมงเหี่ยวเหมือนเสื่อย่อง ว้ายเข้าฝ้ายฝูงสวายกระจายเจิง (หน้า 12, บรรทัด 7-8)	โลมามองโลดโตดเถลิง ฉลามแล่นละเลิงทะเลวงจอน
ทองกรจระแจ่มกันเจียกกระจ่าง ทั้งสามนางงามเหมือนกับเดือนดาว (หน้า 19, บรรทัด 2-4)	เอี่ยมล้ำอาจอารมณ์ล้วนผืนขาว กับพวกบ่าวแวดล้อมมาพร้อมกัน
ที่ทุลถามไซจะห้ามให้น้องหมอง ให้เหมือนศรีศุภลักษณ์ประจักษ์ใจ ทั้งฟ้ารอบขอบเขตประเทศทำว ได้คู่ครองเหมือนหนึ่งเอาทองเข้าทาบทา (หน้า 24, บรรทัด 2-5)	แม่นัดช่องทุกข์แม่จะแก้ไข แล้วดูบไล้รับขวัญนางกัลยา ได้รู้ดาวดวงจะเสาะแสวงหา เป็นมหาสิทธิเลิศเฉลิมเมือง
ล้วนเพชรพรายพราราวกับเขียน ชวนพี่เลี้ยงร่วมใจแล้วโคลคลา (หน้า 25, บรรทัด 6-8)	ดูงามเจียนจันทรแจ่มในเวหา กับเสนาเข้าเขตนิเวศน์วัง
เพราะความรักหักจิตคิดเหมือนคด ตรัสประโลมโถมสมรด้วยมารยา (หน้า 44, บรรทัด 6-7)	แสนสลดแล้วก็หักเสนาหา ที่จะพาเจ้าไปชมสำภาวยนต์

2.2 สัทพจน์ (Onomatopoeia) คือ การเปรียบเทียบโดยการใช้คำ ความหมายและ
จังหวะ เสียงเสียงธรรมชาติ ดังบทประพันธ์ว่า

ก็เย็นเยียบเจียบเสียงไม่เกรียบกุก แล้วแหวกมานแลดูพระภูมินทร์ (หน้า 23, บรรทัด 7-8)	ข้าเสียงลูกกลงแลให้แดดดิน ยุพาพินเคิ้มมองค์จอนลงเซิญ
สำภาวยนต์พลรบทั้งห้าร้อย ทั้งแหลนหลาวง้าวทวนแทงตะบึง (หน้า 49, บรรทัด 4-6)	ก็ปล่อยป็นรายข้างเสียงผางฝั่ง ป็นใหญ่ตั้งโยนเป็ร็ยงเข้าปากปลา

กาเหว่าร้องซ้องลั่นอยู่หึ่งหึ่ง	ต่างตะลึงเศร่าสร้อยละห้อยหา
ต่างกระซิบต่างสั่งหลังน้ำตา	กษัตราสั่งนุชพระบุตรี
(หน้า 40, บรรทัด 6-7)	

2.3 อติพจน์ (Hyperbole) คือ การกล่าวเกินจริงเพื่อเน้นความรู้สึกมากกว่าเหตุผล
ดังบทประพันธ์ว่า

ดังขุนเขาเมรุไกรอันใหญ่ยิ่ง	มาท่อมทิ้งทอดทับไม่หนักถึง
ด้วยความรักหนักทรวงดังศรกริ่ง	จะนอนนั่งตั้งคะนึ่งอยู่ในนาง
เรียมเหมือนนกไร่รังหวังแสง	จะฝากแฝงชีพน้องอย่าหมองหมาง
แม่นยำเหมือนหมายแล้วไม่วายสวาทนาง	จนวันวางชีพม้วยชีวาว่าง
(หน้า 30, บรรทัด 4-7)	

3. การใช้สัญลักษณ์

การใช้สัญลักษณ์ คือ การเอาสิ่งที่เป็นรูปธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งมาแทนสิ่งที่เป็นนามธรรม ทำให้เกิดความเข้าใจได้กว้างขวางลึกซึ้งโดยไม่ต้องใช้คำอธิบายก็เข้าใจได้ ในกลอนนิทานเรื่อง ดารารวงษ์ มีการใช้สัญลักษณ์ที่ปรากฏในเรื่อง ดังตอนที่ดารารวงษ์เข้าหานางประไพสุริยาถึงห้องบรรทม กวีได้บรรยายบทอัศจรรย์ไว้โดยยกเอาเมฆฝน ลมพัด และมีภูมรินบินเข้ามาหาดอกไม้เป็นสัญลักษณ์ในบทอัศจรรย์ ดังความว่า

เมฆเคลื่อนเคลื่อนกลุ่มชะอุ่มอับ	ลมพยับฝนย่อยอยู่หิมหิม
พระจันทร์แจ่มจรเยื้องเบื่องประจิม	ขยายยิ้มเบิกกليبผกากร
ภูมรินทร์บินโฉบมาโดยด่วน	เข้าเกลือกนวลบุผาชาติอันหอมหวาน
สองละเลิงหลงชมประโลมลาน	เหมือนได้ผ่านจักรพรรดิสวัสดิ์

(หน้า 39, บรรทัด 5-6 และ หน้า 40, บรรทัด 1)

การใช้คำท้องถิ่นและสำนวนไทย

ในวรรณกรรมท้องถิ่นโดยทั่วไป ผู้แต่งมักมีการใช้คำท้องถิ่นและสำนวนไทยแทรกอยู่ในวรรณกรรม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นของตน จากการศึกษากลอนนิทานเรื่อง ดารารวงษ์ ฉบับฉันทบุรี พบว่ามีการใช้คำท้องถิ่นและสำนวนไทย ดังนี้

1. การใช้คำท้องถิ่น ที่พบในกลอนนิทานเรื่อง ดารารวงษ์ ฉบับฉันทบุรี ซึ่งคำท้องถิ่นที่ผู้วิจัยถอดออกมาเป็นอักษรวิจิตรปัจจุบัน ทำให้เสียงภาษาถิ่นหายไปส่วนหนึ่ง เมื่อเทียบตัวเขียนในต้นฉบับกับเสียงพูดสำเนียงฉันทบุรี โดยเฉพาะอักษรต่ำ คำตาย เสียงสั้นซึ่งภาษาไทยมาตรฐานจะออกเสียงตรี แต่สำเนียงฉันทบุรีจะออกเสียงเป็นเสียงเอก เช่นคำว่า “รัก” ในภาษาไทยมาตรฐาน

ออกเสียงว่า “รัก” แต่สำเนียงจันทบุรีออกเสียงว่า “หลัก” และคำว่า “วัด” ภาษาไทยมาตรฐานออกเสียงว่า “วัด” แต่สำเนียงจันทบุรีออกเสียงว่า “หวัด” ดังตัวอย่างที่ปรากฏในกลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ ฉบับจันทบุรี ดังนี้

ทั้งบิดรมารดาคณาญาติ

ให้ผูกผาดผาสูกเป็นนิจสิน

การระยำคำไร¹ อย่าได้ยิน

ให้สูญสิ้นวอดวายละลายเอง

(หน้า 1, บรรทัด 3-5)

คำว่า “คณาญาติ” ในต้นฉบับเขียนว่า **ชนะนาค** ออกเสียงตามสำเนียงจันทบุรีว่า “คะ-นา-หยาด” ซึ่งภาษาไทยมาตรฐานจะออกเสียงโท แต่สำเนียงจันทบุรีจะออกเสียงเอก

ทั้งปรางค์มาศราชวังในจังหวัด

ล้วนแก้วเก้าเนาวรัตน์อันเจ็ดชั้น

ชื่อเมืองมณฑลสง่าครัน

พระทองธรรมชื่อทศพรหมา

(หน้า 2, บรรทัด 2-3)

คำว่า “จังหวัด” ในต้นฉบับเขียนว่า **จังก** ออกเสียงตามสำเนียงจันทบุรีว่า “จังก-วัด” ซึ่งภาษาไทยมาตรฐานจะออกเสียงเอก แต่สำเนียงจันทบุรีจะออกเสียงตรี

คำภาษาพูดสำเนียงจันทบุรีที่พบในกลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ ฉบับจันทบุรี ส่วนใหญ่เกิดจากการกร่อนเสียงมาจากคำเดิม ตัวอย่างเช่น

จะกล่าวถึงธิดาอินทรีปิ่นกษัตริย์

พรหมทัตปิตุเรศนางโฉมศรี

ประจวบโรคโคกศัลย์พันทวี

พระอินทร์ ชูบผอมด้วยกรอมกรรม

(หน้า 13, บรรทัด 11-12)

คำว่า “กรอมกรรม” มาจากคำว่า “ตรอมตรม”

ในตัวอักษรสังระเสินจำเริญความ

ถึงหน่อนามนางกษัตริย์เสนา

ที่ร้ายรักภคินีจ่านงมา

เอาชีวามาถวายแม่สายใจ

ด้วยแจ้งการพานพบประอบน้อย

ที่เลื่อนลอยในมหาขลาไหล

ไม่รู้แห่งเที่ยวแสวงพระเวียงชัย

ปีมประลัยอยู่ในห้องชโลทร

(หน้า 29, บรรทัด 1-4)

คำว่า “สังระเสิน” มาจากคำว่า “สรรเสริญ”

คำว่า “ประอบ” มาจากคำว่า “ผอบ”

คำว่า “ประลัย” มาจากคำว่า “บรลัย”

จากตัวอย่างที่ยกมาข้างต้น เห็นได้ว่า การใช้ภาษาพูดในชีวิตประจำวันในบทสนทนาของตัวละคร ทำให้ในบทสนทนานั้นมีความสมจริงมากยิ่งขึ้น อีกทั้งผู้อ่านยังได้อรรถรสและความสันทัดในการอ่านวรรณกรรมอีกด้วย

2. การใช้สำนวนไทย ในแต่ละท้องถิ่นนอกจากจะมีการใช้คำเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่นแล้ว ยังมีการใช้สำนวนไทยในการเปรียบเทียบ ในกลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ ฉบับจันทร์บุรี มีการใช้สำนวนไทยไม่มากนัก ตัวอย่างเช่น

ทั้งประไพสุรียาลูกกาสิ	ทำเช่นนี้แล้วไม่ไว้ให้ชายหน้า
จะเชือดเนื้อเถือทิ้งให้แร้งกา	สมน้ำหน้าที่มันนอกน้ำใจไป

(หน้า 52, บรรทัด 12 และหน้า 53, บรรทัด 1)

สำนวนว่า “ไม่ไว้ให้ชายหน้า” หมายถึง อับอาย ปัจจุบันใช้สำนวนที่ว่า “ชายหน้าขายตา” หรือใช้คำว่า “ไม่ไว้หน้า”

สำนวนว่า “เชือดเนื้อเถือทิ้งให้แร้งกา” หมายถึง การลงโทษเป็นตัวอย่าง เพื่อข่มขู่ไม่ให้ผู้อื่นกระทำตามอย่าง

พระธิดาชั้นษาพระเสาร์แทรก	จำให้แยกประยูรญาติจากราชฐาน
จะล้าปากยากแค้นแสนรำคาญ	ไม่เนิ่นนานก็จะมาถึงธานี

(หน้า 29, บรรทัด 1-4)

สำนวน “พระเสาร์แทรก” มาจากสำนวนว่า “พระศุกร์เข้าพระเสาร์แทรก” หมายถึง ความทุกข์ยากลำบากที่เกิดขึ้น ๆ กันเข้ามาในขณะเดียวกัน

แม่นนานไปใครรู้จะลูจับ	จะรบริบก็ผิดเคืองด้วยเมืองเขา
เหมือนน้ำน้อยแพ้ไฟอย่าใจเบา	จงโลมเล้าตามคลองทำนองนาง

(หน้า 42, บรรทัด 1-2)

สำนวนว่า “น้ำน้อยแพ้ไฟ” หมายถึง ฝ่ายข้างน้อยยอมแพ้ฝ่ายข้างมาก

จะเห็นได้ว่า การใช้คำท้องถิ่นและสำนวนไทยเป็นสิ่งที่พบได้ในวรรณกรรมหลาย ๆ เรื่อง ในกลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ ฉบับจันทร์บุรี ก็ปรากฏการใช้คำท้องถิ่นและสำนวนไทยเช่นกัน ถึงแม้ว่าจะไม่มากนักแต่ก็แสดงให้เห็นว่า กวีท้องถิ่นนิยมประพันธ์วรรณกรรมตามเสียงพูดและใช้สำนวนไทยในการเปรียบเทียบ เพื่อให้บทประพันธ์มีความไพเราะยิ่งขึ้น ซึ่งนอกจากจะทำให้เห็นความสามารถของกวีแล้ว ยังทำให้เห็นลักษณะการใช้ภาษาของคนในท้องถิ่นด้วย

จากการศึกษาวิเคราะห์กลอนนิทานเรื่อง ดาราวงษ์ ฉบับจันทร์บุรี ในด้านวรรณกรรม พบว่า ผู้แต่งวางโครงเรื่องไว้อย่างเป็นลำดับขั้นตอนไม่สลับซับซ้อน แก่นเรื่องพบว่ามีเพียงแก่นเรื่องเดียวคือเรื่อง ความรัก การดำเนินเรื่องเป็นไปตามลำดับ ผู้แต่งใช้กลวิธีในการสร้างตัวละครให้มีลักษณะสมจริง มีความคิดความต้องการอย่างมนุษย์ ฉันทลักษณ์ที่ใช้มีลักษณะเป็นกลอนนิทาน มีแทรกด้วยกลอนเพลงยาวในตอนที่ยังสสารถึงกันระหว่างดาราวงษ์และนางประไพสุรียา

ในด้านภาษาภาพพจน์ต่าง ๆ ในคำประพันธ์ พบว่า กวีใช้ภาพพจน์อุปมามากที่สุด ส่วนการใช้คำ
ท้องถิ่น มีการใช้คำท้องถิ่นโดยการออกเสียงตามเสียงพูด เช่น คำว่า ตรอมตรม ออกเสียงเป็น
กรอมกรม คำว่า สรรเสริญ ออกเสียงเป็น สัังระเสน ตระเวน ออกเสียงเป็น กระเวน ส่วนสำนวน
ไทยปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ไม่มากนัก เช่น เชือดเนื้อเถิดทิ้งให้แรงกา ไม่ไว้ให้ขายหน้า
พระเสาร์เทรอก และน้ำน้อยแพ้ไฟ เป็นต้น

มหาวิทยาลัยบูรพา
Burapha University